

Bu proje Avrupa Birliği tarafından desteklenmektedir

Yurttaşlık Derneği

Yerel ve Bölgesel Kamu Politikalarında Yurttaşın Sözü

Sürdürülebilir, Güvenilir, Adil Gıda İçin Yurttaşın Sözü: Trakya Örneği

Trakya (Tekirdağ, Kırklareli, Edirne – TR21) Bölgesinde Gençlik ve Tarım-Gıda:

Sorunlar, Eğilimler ve Olanaklar

(Meriç-Ergene Su Havzası, Havza Araştırma Raporu)

Atakan Büke, Aralık 2019

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteğiyle hazırlanmıştır. Bu yayının içeriğinden yalnızca Yurttaşlık Derneği sorumlu olup, herhangi bir şekilde Avrupa Birliđinin ve Türkiye Cumhuriyetinin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İÇİNDEKİLER

Sürdürülebilir, Güvenilir, Adil Gıda için Yurttaşın Sözü: Trakya Örneği	2
Trakya Bölgesinde Gençlik ve Tarım-Gıda: Sorunlar, Eğilimler, Olanaklar	2
1. Giriş	2
2. Bir Kamu Politikası Alanı Olarak Gıda: Tarım-Gıda Sisteminde Güncel Eğilimler	3
2.1. Sürdürülebilirlik Sorunu Olarak Gıda	4
2.2. Bilgi ve Güven Sorunu Olarak Gıda	5
2.3. Eşitlik ve Adalet Sorunu ve Bir Hak Talebi Olarak Gıda	8
2.4. Tarım-gıda sisteminin neoliberal yeniden yapılanma süreci	9
3. Trakya Bölgesinde Gençlik ve Tarım-Gıda Sistemi: Sorunlar, Eğilimler ve Olanaklar	13
3.1. Küresel Tarım-Gıda Sistemi ve Gençlik: Sorunlar ve Olanaklar	13
3.2. Trakya'da Tarım-Gıda İlişkileri ve Gençlik: Sorunlar, Olanaklar ve Uyarılar	17
3.2.1. Trakya bölgesi genel özellikleri ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısı	17
3.2.2. Trakya'da tarım-gıda ve gençlik: saha süreci ve sahadan ön plana çıkanlar	28
3.2.2.1. Trakya bölgesinde öne çıkan sorunlar	30
3.2.2.2. Trakya bölgesinde olanaklar ve uyarılar	37
4. Sonuç	41
5. Kaynakça	45

Sürdürülebilir, Güvenilir, Adil Gıda için Yurttaşın Sözü: Trakya Örneği

Trakya Bölgesinde Gençlik ve Tarım-Gıda: Sorunlar, Eğilimler, Olanaklar

1. Giriş

Bu rapor Yurttaşlık Derneği'nin Marmara Bölgesi genelinde yürütmekte olduğu “Yerel ve Bölgesel Kamu Politikalarında Yurttaşın Sözü Projesi” kapsamında hazırlanmıştır. Sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda sistemlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması süreçlerinde yurttaş katılımını artırmayı hedefleyen projenin Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerini kapsayan Trakya bölgesi ayağında gençlik ve tarım-gıda sistemi arasındaki ilişkiye odaklanılmış, genç yurttaşların toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilir alternatif gıda sistemlerinin ve ilişkilerinin oluşum ve gelişim süreçlerine aktif katılımı konusunda öne çıkan sorunların, eğilimlerin ve olanakların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Trakya bölgesinde gerçekleştirilen saha çalışmasına dayanan bu rapor giriş ve sonuç bölümleri de dâhil olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.¹

Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde gıda konusunun kamu politikalarının merkezi bir unsuru haline geliş süreci incelenmektedir. Tarım-gıda sisteminde gözlenen güncel eğilimlerin bir dökümünü yapmayı hedefleyen bu bölüm, gıda etrafında ortaya çıkan yeni taleplerin ve toplumsal hareketlerin zemininde yer alan üç temel sorunu ön plana çıkarmaktadır: (1) sürdürülebilirlik sorunu olarak gıda; (2) bilgi ve güven sorunu olarak gıda; (3) eşitlik ve adalet sorunu olarak gıda. Bu üç sorun etrafında yürütülen tartışmanın ardından, yine ikinci bölüm kapsamında tarım-gıda sisteminin 30 yılı aşkın bir dönemine hâkim yönelimini veren ve gıdanın burada sıralanan sorunlarla birlikte anılmasını da beraberinde getiren neoliberal küreselleşme süreçleri ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

Raporun üçüncü bölümü Trakya bölgesinde gençlik ve tarım-gıda sistemi ilişkisine ve bu ilişkide gözlenen sorunlara, eğilimlere ve olanaklara odaklanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle küresel tarım-gıda sistemi içinde gençliğin konumuna ilişkin genel bir tartışma yürütülmekte ardından Trakya bölgesinin genel özellikleri ve sosyo-ekonomik yapısı ile tarım-gıda sisteminin mevcut

¹ Değerli vakitlerini ayırarak bilgilerini, düşüncelerini, eleştirilerini, önerilerini paylaşan ve bu raporu olanaklı kılan görüşmecilere; birlikte çalışmaktan büyük keyif aldığım Yurttaşlık Derneği proje ekibine; rapora yönelik katkılarının yanı sıra saha çalışması sürecini kolaylaştıran ve ayrıca keyifli kılan sevgili Dr. Miray Özden, Dr. Denizcan Kutlu ve Dr. Gülşah Özşahin'e teşekkür ederim.

durumu gençlik odağında incelenmektedir. Ardından, bu inceleme temelinde Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerinde tarım-gıda sistemi ve gençlik ilişkisi bakımından kilit aktörlerle görüşmelerin gerçekleştirildiği saha çalışması kapsamında öne çıkan konulara yer verilmiştir. Saha sürecinde dile getirilen düşünceler öne çıkan sorunlar ile olanaklar ve uyarılar olmak üzere iki ana başlıkta toplanarak incelenmiş ve bu başlıklar raporun üçüncü bölümünde daha ziyade görüşmecilerin kendi cümlelerine ağırlık verilerek ele alınmıştır.

Son olarak sonuç bölümü, rapor boyunca dile getirilen görüş ve vurguların kısa bir özetini yaptıktan sonra sürdürülebilir, güvenilir, adil gıdaya erişim konusunda genç yurttaşlar başta olmak üzere yurttaş katılımını güçlendirecek faaliyetlere zemin sunması amacıyla genel bir tartışma yürütmekte ve bu doğrultuda öne çıkan politika önerilerine yer vermektedir. Bu raporun Trakya bölgesinde toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilir ve güvenli gıda ilişkilerinin yaygınlaşması doğrultusunda yürütülecek faaliyetlere katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Bir Kamu Politikası Alanı Olarak Gıda: Tarım-Gıda Sisteminde Güncel Eğilimler²

Gıda, tarım alanıyla da bağlantılı bir şekilde, 1990'lerden günümüze uzanan süreç içinde önemli bir toplumsal ve politik gündem olarak karşımıza çıkmaktadır. Gıdanın bu artan öneminin en önemli göstergelerinden birisi olarak tüketmek istediğimiz gıdaları tarif etmek için giderek yaygın bir şekilde kullanmaya başladığımız terimler işaret edilebilir: “sağlıklı gıda”, “temiz gıda”, “güvenilir gıda”, “adil gıda”, “sürdürülebilir gıda”, “organik gıda”, “ekolojik gıda”, “yerel gıda”, vb. gibi. Listesi uzatılabilecek olan bu terimlerin çok değil yaklaşık 30 yıl öncesinin toplumsal ikliminde büyük bir çoğunluk tarafından şaşkınlıkla karşılanacağını söylemek abartı olmayacaktır. Gıdayı tarif etmek için kullanma ihtiyacı duyduğumuz bu terimlerin arkasında ise birtakım önemli soru(n)ların yattığı söylenebilir.

Türkiye kamuoyu gündeminde de bir süredir merkezi bir yer tutan bu soru ve sorunları üç başlıkta toplamak mümkündür: (1) bir *sürdürülebilirlik sorunu* olarak gıda; (2) bir *bilgi ve güven sorunu* olarak gıda ve son olarak (3) bir *eşitlik ve adalet sorunu* ve bu temelde bir *hak talebi* olarak gıda.

² 2019 yılının Aralık ayında tamamlanan bu raporun son okuması 2020 yılının Nisan ayında, yani COVID-19 pandemisi koşullarında yapılmıştır. Tarım-gıda sisteminin burada ele alınan sorunları pandemi ile birlikte daha da görünür hale gelmiştir. Kamu politikaları alanı bakımından da giderek yakıcı bir hal alan bu sorunlara ve tarım-gıda sisteminin kırılabilirliklerine yönelik değerlendirmeler için bkz. Büke (2020), Doğan, (2020).

Bu alt başlıkta öncelikle gıda konusunu kamu politikaları alanının önemli bir unsuru haline getiren bu üç temel başlık ana hatlarıyla ele alınacaktır. Sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda talebinin temel yönlerine ilişkin bu tartışmanın ardından, bu talebi yaratan tarihsel ve toplumsal bağlam, *neoliberal küreselleşme* odağında değerlendirilecektir. Tarım-gıda sisteminde neoliberal küreselleşme süreçleri ise *ürün deseni, tarımsal üretimin geri ve ileri bağlantıları, üretim süreçleri, tüketim örüntüleri ve kırsal alanlar* düzeylerinde ana hatlarıyla ele alınacaktır.

2.1. Sürdürülebilirlik Sorunu Olarak Gıda

Gıdanın kamu politikaları bakımından giderek artan önemi bir yönüyle de mevcut tarımsal üretim ve gıda üretiminin sürdürülebilirliği sorunu ile ilgilidir. İklim değişikliği, küresel ısınma, yeraltı ve yer üstü su kaynaklarının tükenmesi, biyoçeşitlilik kaybı, yoğun tarımsal üretim pratikleri nedeniyle toprakların aşınması ve çölleşmesi, ormansızlaşma, artan kimyasal kirlilik gibi sorunlar giderek derinleşen bir kriz niteliği kazanmaktadır. Bu bağlamda, örneğin dünya nüfusunun 11,2 milyara ulaşması beklenen 21. yüzyıl sonunda herkese yetecek düzeyde gıda üretebilmeye devam edebilecek miyiz, sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır (FAO, 2017: 11-16). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) paylaştığı hesaplamalara göre dünya nüfusunun 9,73 milyar olması beklenen 2050 yılındaki talebi karşılamak için tarımda 2012 yılı üretim değerlerinin yüzde 50'sinden fazlasının üretiliyor olması gerekmektedir (FAO, 2017: 46). Bölgesel farklılıklar dikkate alınarak ifade edilecek olursa, 2050 yılında karşı karşıya kalacağımız talebe yanıt verebilmek için gereken üretim miktarı Sahraaltı Afrika ve Güney Asya için bugünkü değerlerin iki katından fazlası, dünyanın geri kalanı için ise yine güncel değerlerin yaklaşık 1,4 katıdır (FAO, 2017; 46).

Gıdanın mevcut üretim, dolaşım ve tüketim örüntülerinin yukarıda sıralanan tehlike ve tehditlere yol açan faktörlerin başında geldiği düşünüldüğünde gıda ve sürdürülebilirlik sorunu daha da çarpıcı bir hal almaktadır. Örneğin Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) hesaplamalarına göre küresel tarım-gıda sistemi, iklim değişikliğinin temel nedeni olan sera gazı salınımlarının yüzde 25 ilâ 30'u gibi oldukça önemli bir kısmından sorumludur (FAO, 2017; IPCC, 2019; Yerküre, 2019). Tarım-gıda kaynaklı sera gazı salınımlarının temel belirleyeni şu şekilde sıralanabilir: Fosil yakıtlardan elde edilen enerjiye bağımlı, büyük ölçekli, makine kullanımına dayalı monokültür tarımsal üretim süreçleri; endüstriyel et üretim kompleksi ve gıdanın nihai

tüketiciyle buluşmasını giderek uzun mesafelere dayalı hale getiren küresel tedarik zincirleri. Başka türlü söyleyecek olursak, küresel tarım-gıda sistemi, mevcut toprak ve azot yönetimi, çiftlik hayvanları üretimi, uzun meta/değer zincirleri ve tüketim örüntüleri ile iklim değişikliği başta olmak üzere ekolojik dengelerin bozulmasında önemli bir rol oynamaktadır. İklim değişikliğinin öngörülen ve öngörülemeyen olumsuz sonuçlarına ek olarak diğer bütün ekolojik tehlike ve sorunları da çarpan etkisi ile derinleştireceği beklenmektedir (FAO, 2017: 39-45).

Bu noktada iklim değişikliğinin de kendisini bir tarımsal üretim ve gıda güvencesi krizi olarak gösterdiğini ayrıca belirtmek gerekir (FAO, 2017; karşı. Büke, 2019a: 55). Diğer bir ifadeyle gıdanın mevcut üretim, dolaşım ve tüketim örüntüleri iklim değişikliğine yol açarken iklim değişikliğinin de gıdanın üretim ve tüketim süreçlerini hem nicelik hem de nitelik olarak olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir. Bir yönüyle yağış rejimlerinin ve sıcaklığın tedricen değişmesi anlamına gelen iklim değişikliğinin gıda arzının sürekliliğini tehlikeye düşürecek düzeyde verim düşüşlerine neden olacağı beklenmektedir. Örneğin FAO (2017: 41-42), 1090 farklı araştırmanın meta-analizi sonuçlarına göre buğday, mısır, pirinç ve soya fasulyesi gibi çeşitli ürünlerde kritik verim düşüşleri yaşanacağını öngörmektedir. Diğer yönüyle ise iklim değişikliği aynı zamanda tarımsal üretim ve gıda üretimine ağır hasarlar verme riski taşıyan “ekstrem iklim olaylarının” (fırtına, sel, sıcak hava dalgaları, kuraklık, vb.) görülme sıklığını da artırmaktadır (FAO, 2017). Türkiye’nin de iklim değişikliğinden önemli oranda etkilenecek ülkelerin başında geldiği ayrıca not edilmelidir (karşı. Kuş, 2019). Kısacası, iklim değişikliği başta olmak üzere diğer ekolojik sorunlarla birlikte düşünüldüğünde, gıda ve sürdürülebilirlik sorunu bir yandan önemli bir toplumsal gündem öte yandan ise bu alana ilişkin kamu politikalarının oluşum sürecinde kilit aktörlerce dikkate alınması gereken merkezi bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Bilgi ve Güven Sorunu Olarak Gıda

Sürdürülebilirlik sorununa ek olarak günümüzde gıdayı politika alanının merkezine taşıyan bir diğer önemli sorun alanı da gıda ile artan toplumsal, kültürel ve zihinsel uzaklaşmadır. Bu uzaklaşma gıdanın günümüzde *bir bilgi ve güven sorunu* halini almasının da zemininde yer almaktadır. Gıdanın uzun tedarik zincirleri dolayısıyla sofraya ulaşması bir yandan gıda ile fiziksel bir mesafelenme anlamına gelirken aynı zamanda üretici ile tüketici arasındaki toplumsal mesafenin de artması anlamına gelmiştir. Örneğin *gıda mili / gıda kilometresi* kavramı gıdanın

artan fiziksel yolculuğunun bir göstergesi olarak son dönemde ortaya çıkan önemli kavramlardan birisi olmuştur. Gıda mili kavramı gıdanın sofralara ulaşmak için kat ettiği mesafenin yanı sıra küresel tarım-gıda sisteminin toplumsal ve ekolojik sonuçlarına da gönderme yapmak amacıyla kullanılmaktadır (Paxton, 2011). Bu çerçevede yapılan gıda mili hesaplamalarına göre Kuzey Amerika ve Avrupa’da ortalama bir tabak yemeğin hazırlanabilmesi için kat edilmesi gereken mesafe 1500 mil, yani yaklaşık olarak 2500 kilometreye kadar çıkmıştır (Clapp, 2012: 2). Yoğun enerji kullanıma dayalı bu uzun tedarik zincirlerinin karbon salınımindaki rolü başta olmak üzere yarattığı ekolojik tahribat, son yıllarda yerel/yöresel/bölgesel gıda sistemlerini ön plana çıkartan bir muhalefetin de önemli bir gündem maddesi olmuştur.

Gıdanın, çok-uluslu tarım gıda şirketlerinin kontrolündeki küresel tedarik zincirleri boyunca gerçekleşen bu mekânsal yolculuğu aynı zamanda, gıdanın bilgisinden uzaklaşma anlamında, gıda ile artan zihinsel bir mesafelenme anlamına gelmiştir. Günümüzde tükettiğimiz gıdaların, kim tarafından, hangi koşullar altında, nasıl üretildiğinin bilgisini edinmek ciddi bir enerji ve zaman gerektirmektedir (karş. Carolan, 2012). Bu noktanın en önemli göstergelerinden birisi de hangi beslenme türünün ya da gıda ürününün insan ve doğa açısından daha sağlıklı olduğu konusunda yürütülen kamusal tartışmalarda gözlenen artıştır. Özel olarak gıda ve yemek konularına hasredilmiş televizyon kanalları, gazete sayfaları ve dergilerden, diyetisyen ve/ya doktor gibi uzmanların katıldığı çeşitli programlara uzanan geniş bir yelpazede tükettiğimiz gıdaların *ne olduğu* ve *ne olması gerektiği* yoğun bir tartışma konusu haline gelmiştir. Başka türlü söyleyecek olursak, gıdanın bilgisi, üreticisinden ve tüketicisinden uzaklaştığı oranda “gıda da çeşitli ‘uzmanlar’ aracılığıyla ‘açıklanması’ gereken” bir muamma haline gelmektedir (Büke, 2017: 25). Gıdanın, politika alanının merkezi bir konusu haline gelmesinde gıda bilgisi alanında karşı karşıya kaldığımız bu sorunların önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, gıda bir bilgi sorunu haline geldiği oranda kamusal tartışmaların ve politikaların da merkezi bir unsur haline gelmektedir.

Gıdanın bilgi sorunu olarak belirmesi ile tükettiğimiz gıdalara duyduğumuz güvensizlik arasında da doğrudan bir ilişkiden bahsedilebilir. Bu noktada son dönemde öne çıkan temel kavramlardan birisi de *gıda güvenliği* kavramı olmuştur. Gıda güvenliği temel olarak “gıda ürünlerinin besleyici niteliklerini, bütünlüğünü kaybetmemesi ve hastalıklara yol açabilecek canlı organizmalara ve cansız maddelere bulaşık olmaması” durumunu ifade etmektedir (Yerküre, 2019: 71). Başka türlü

söyleyecek olursak gıda güvenliği, “gıdaların hasadı, taşınması, işlenmesi, hazırlanması, depolanması ve son tüketiciye sunulması sürecinde gıda kaynaklı rahatsızlıklara ya da hastalıklara neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal nitelikteki çeşitli risk unsurlarını önleyecek, zararsız kılacak ya da elimine edecek yaklaşımları” ifade etmektedir (Şık, 2018a). Bu anlamıyla gıda güvenliği yalnızca teknik bir sorun değil aynı zamanda *sağlıklı ve güvenilir gıdaya* erişim doğrultusunda “tüketiciler bakımından temel bir insan hakkı” olarak da karşımıza çıkmaktadır (Yerküre, 2019: 71).

Bu çerçevede gıda güvenliği bakımından gıdalarda elimine edilmesi gereken temel fiziksel, biyolojik ve kimyasal riskler şunlardır (Şık, 2018a): (1) cam kırığı, metal parçaları ve taş gibi tehlike arz eden fiziksel maddeler; (2) çeşitli hastalıklar ve gıda zehirlenmeleri gibi biyolojik risklere yol açan mikroorganizmalar ve son olarak (3) tarımsal üretimde yoğun bir şekilde kullanılan kimyasallar ve çevre kirliliği nedeniyle gıdalara da bulaşma riski olan pestisit kalıntıları ve ağır metaller gibi kimyasal riskler. Son dönemde Türkiye’de de gıda güvenliği bakımından önemli risklerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Örneğin Sağlık Bakanlığı’na bağlı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu tarafından 2011-2016 yılları arasında “Kocaeli, Antalya, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli İllerinde Çevresel Faktörlerin ve Sağlık Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi Projesi” başlığıyla yürütülen çevresel kirlilik ve halk sağlığı araştırmasını sonuçları oldukça çarpıcıdır. Bu araştırmada gıda mühendisi olarak çalışan Bülent Şık’ın (2018b) paylaştığı verilere göre, incelenen bu il ve bölgelerde fasulye, biber, salatalık, marul, maydanoz, çilek, erik ve elma gibi gıdalarda insan sağlığı açısından tehlikeli olan pestisit kalıntıları, ilgili mevzuatın izin verdiği maksimum kalıntı değerlerinin üzerinde tespit edilmiştir. Benzer bir şekilde yine bu araştırma sonuçlarına göre su kaynaklarında da ağır metaller, poliaromatik hidrokarbonlar gibi kanser yapıcı toksik bileşiklerin kalıntılarının yüksek düzeyde olduğu görülmüştür (Şık, 2018b). Gıda güvenliği bakımından ciddi tehlikeler anlamına gelen bu durumun araştırmanın odağında yer alan il ve bölgelerde artan kanser vakıaları ile ilişkisi ise kamuoyunda ayrı bir kaygı ve tartışma konusu olmuştur. Zira Şık’ın (2018b) paylaştığı bilgilere göre Antalya’da her 10 ölümden birinin, Trakya bölgesi için her 5 ölümden birinin ve Kocaeli Dilovası bölgesi için her 3 ölümden birinin nedeni kanser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısacası, tarım-gıda şirketlerinin kontrolünde şekillenen, uzun mesafelere dayalı, tükettiğimiz gıdaların nereden geldiği, kim tarafından nasıl üretildiği, ekolojik ve toplumsal sonuçlarının yanı

sıra insan sağlığı üzerindeki etkilerinin ne olduğu gibi konularda yeterince bilgilendirmenin yapılmadığı mevcut tarım-gıda sisteminde gıda aynı zamanda bir bilgi ve güven sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum kamusal politika alanında da giderek artan bir önem ve ilginin konusu haline gelmektedir.

2.3. Eşitlik ve Adalet Sorunu ve Bir Hak Talebi Olarak Gıda

Sürdürülebilir ve güvenilir gıda talebine ek olarak, gıda, günümüzde bir eşitlik ve adalet sorunu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda kamu politikaları düzeyinde *gıda hakkı* konusu olarak da ele alınabilecek olan bu gelişmenin zemininde ise küresel tarım-gıda sisteminin yarattığı beslenme rejiminde gözlenen toplumsal eşitsizliklerin yer aldığı söylenebilir (karş. Büke, 2019b). Örneğin, güncel verilere göre günümüzde küresel ölçekte 821 milyondan fazla insan, yani yaşayan her dokuz insandan birisi kronik olarak açtır (FAO vd., 2019). A vitamini, demir, çinko, iyot eksiklikleri gibi besin maddesi yetersizlikleri küresel ölçekte 2 milyardan fazla insanı etkilemektedir (FAO, 2017: 80). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre fazla kilo ve obezite sorunu ise 1975'ten bu yana küresel ölçekte 3 kat artmış durumdadır (WHO, 2018). Örneğin, 2016 yılı itibariyle 18 yaş üstü insanların 1,9 milyarı fazla kilolu, bunların 600 milyonu ise obezdir (WHO, 2018). Yine 2016 yılı itibariyle 5 yaş altı çocukların 41 milyonu, 5-19 yaş arası çocuklar ve gençlerin ise 360 milyonu fazla kilo ve obezite sorunu ile karşı karşıyadır (WHO, 2018). Benzer bir şekilde “yetişkin diyabetinin %44'ü, iskemik kalp hastalıklarının %23'ü ve belirli tür kanserlerin yüzde 7 ila 41'inin fazla kilo ve obezite” kaynaklı olduğu düşünülmektedir (WHO, 2018).

Açlık, yetersiz beslenme, besin maddesi eksiklikleri, beslenmeye bağlı sağlık sorunlarının toplumsal dağılımı da ayrıca dikkat çekicidir. Örneğin 2017 yılı itibariyle 2,1 milyar insan yoksulluk sınırı altında hayatlarını sürdürmeye çalışırken, günlük 1 \$ olarak belirlenen “aşırı yoksulluk” sınırının altında yaşayanların yüzde 78'i ise *kırsal bölgelerde* yaşamaktadır (FAO, 2017: 71, 138). Aşırı yoksulluğun öncelikle ana geçim kaynağını tarımsal üretim süreçlerinin oluşturduğu kırsal bölgelerin sorunu olması çarpıcıdır. Bu olguyu daha da çarpıcı hale getiren bir başka veri ise kronik olarak açlık sorunuyla karşı karşıya olan insanların yüzde 50'sinin tarımla uğraşan aileler olmasıdır (THP, 2019). Türkiye'de de tablo farklı görünmemektedir. Örneğin, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu bünyesinde gerçekleştirilen kırsal yoksulluk

araştırması sonuçlarına göre 2013 yılı itibariyle Türkiye’de kır yoksullarının sayısı 5 milyon civarında iken, bu sayının kırsal nüfusa oranı ise yüzde 21 dolaylarındadır (Gürsoy ve Dodurka, 2016: 16). Aynı araştırma sonuçlarına göre kır yoksullarının yüzde 70’inin birincil faaliyeti ise tarımdır (Gürsoy ve Dodurka, 2016: 16).

Kır-kent gibi mekânsal ayrımlara ve faaliyet türüne ek olarak beslenme alanındaki eşitsizlikler toplumsal cinsiyet, etnik kimlik, yaş, dini görüş, vb. gibi toplumsal eşitsizliklere göre de farklılık göstermektedir. Örneğin, kronik olarak açlık çekenlerin yüzde 60’ını kadınlar oluştururken, 5 yaş altı ölümlerin yarısından fazlasının nedeni ise yetersiz beslenme olarak karşımıza çıkmaktadır (THP, 2019). Kısacası açlık, yetersiz beslenme, beslenmeye bağlı sağlık sorunlarında gözlenen artış eğilimi, “aynı zamanda beslenme alanında toplumsal eşitsizlikler temelinde giderek artan bir farklılaşma ve kutuplaşma olarak karşımıza çıkmaktadır” (Büke, 2019c: 129). Başka türlü söyleyecek olursak, küresel “beslenme rejiminde, yeteri kadar parası, zamanı ve enerjisi olan oldukça az sayıdaki insan “sağlıklı” (organik, ekolojik, vb.) gıdalarla beslenirken, dünya nüfusunun büyük çoğunluğu ise yüksek miktarda enerji, yağ, işlenmiş tuz ve şeker içeren hazır gıdalara ya da kabul edilebilir sınırların üzerinde pestisit kalıntıları içeren meyve ve sebze tüketimine mahkûm edilmektedir” (Büke, 2019b: 6). Bu durum bir yandan gıdayı bir eşitlik ve adalet sorunu haline getirirken öte yandan da sürdürülebilir, güvenilir, sağlıklı ve adil gıdaya erişim konusunu temel bir insan hakkı olarak kamusal alanda ve kamu politikaları bakımından ön plana çıkartmaktadır.

Gıdanın nasıl bir tarihsel ve toplumsal bağlam içinde *sürdürülebilirlik*, *güvenilirlik* ile *eşitlik* ve *adalet* sorunu olarak kamu politikalarının merkezi bir tartışma alanı ve konusu haline geldiği ise bir sonraki başlıkta neoliberal küreselleşme süreçleri odağında ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

2.4. Tarım-gıda sisteminin neoliberal yeniden yapılanma süreci

Gıdanın gerek küresel ölçekte gerekse Türkiye’de kamu politikalarının oluşum ve uygulama süreçleri bakımından bir ilgi odağı hale gelmesinde etkili faktörlerin başında tarım-gıda sisteminin neoliberal yeniden yapılandırılması gelmektedir. Tarım-gıda ilişkilerinde neoliberal küreselleşme süreçlerinin izleri ise şu düzeylerde sürülebilir: Ürün deseni, üretim süreçleri, tarımsal üretimin geri bağlantıları (makine, tohum, ilaç, gübre, vb. gibi girdilerin tedarik süreçleri) ve ileri bağlantıları (gıda işleme, ticaret, dolaşım, pazarlama, vb. gibi süreçler), tüketim örüntüleri ve kırsal

alanlar başta olmak üzere yaşam alanları (karş. Büke, 2019b: 7-14). 1980'lerin ortalarından bugüne uzanan ve neredeyse 40 yıla yakın bir zaman diliminde hayata geçirilen neoliberal tarım ve gıda politikaları, burada sıralanan alanlarda çok-uluslu tarım-gıda şirketlerinin artan hâkimiyeti temelinde önemli değişim ve dönüşüm dinamiklerini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Türkiye de dahil olmak üzere küresel Güney ülkelerinin tarımsal yapılarına hâkim olan küçük üreticiler “tarihsel, toplumsal, ekolojik, kültürel ve politik olarak sahip oldukları tarım-gıda bilgisinden, ürün deseni ve üretim süreci üzerindeki kontrollerinden, tarlalarından ve yaşam alanlarından” uzaklaştırılırken aynı dönemde tüketicilerin ise tercih edecekleri gıdaları demokratik bir şekilde belirleme olanakları önemli ölçüde daralmıştır (Büke, 2019b: 5; karş. Aydın, 2017; 2001; Ecevit, 2006; Ecevit vd., 2009).

Tarım-gıda ilişkilerinin neoliberal yeniden yapılanma süreci tarım politikaları bakımından ifadesini esas olarak uluslararası para ve meta dolaşımı ile tarımsal destek mekanizmalarının “serbest piyasa” lehine yeniden düzenlenmesinde bulmuştur (Aydın, 2017; Boratav, 2009; Değirmenci, 2019a; Günaydın, 2010). Bu süreçte Türkiye’de 1980'lere kadar etkin bir şekilde uygulanan taban fiyatı, destek alımları, girdi sübvansiyonları, ucuz kredi gibi politika araçları terk edilmiş; ilgili kamu iktisadi kuruluşları ve üretici örgütleri özelleştirme ve işlevsizleştirme gibi süreçlerle ya tasfiye edilmiş ya da yeniden yapılandırılmıştır (Aydın, 2017; Büke, 2019b; Değirmenci, 2019a; Günaydın, 2009). Örneğin *hayvancılık alanında faaliyet gösteren* Et Balık Kurumu (EBK), Gönen Gıda Sanayii A.Ş., Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Yem Sanayii A.Ş.; *gıda üretimi ve dağıtım alanında faaliyet gösteren* Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), Türkiye Gübre Sanayii A.Ş. (TÜGSAŞ), İstanbul Gübre A.Ş. (İGSAŞ) ve *tarım ürünleri üretimi depolama, pazarlama ve ticareti alanında faaliyet gösteren* Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşleri Genel Müdürlüğü (TEKEL), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ), Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (TSKB), Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) gibi kurumların özelleştirilmesi ve/veya işlevsizleştirilmesi neoliberal dönemin en çarpıcı gelişmelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Günaydın, 2010: 166-167; karş. Aydın, 2017: 259).

Özelleştirme uygulamalarına paralel olarak tarımsal destek politikalarında da hem niteliksel hem de niceliksel olarak önemli değişikliklere gidilmiştir. Örneğin bu dönemde *tarımsal üretim merkezli* “destekleme” politikalarından, “finansman” kavramı odağında 2001-2008 yılları arasında

uygulanan Doğrudan Gelir Desteği (DGD) ya da alternatif ürünlere geçişi hedefleyen “telafi ödemeleri” gibi *gelir merkezli* politika araçlarına geçilmiştir (Değirmenci, 2017: 776). Tarım-gıda alanına yönelik kamu politikalarının merkezi bir unsuru olan destekleme araçlarında neoliberal dönemde gözlenen niceliksel düşüş ise ayrıca dikkate değerdir. Ekin Değirmenci’nin (2017: 776) belirttiği üzere “2002 ile 2016 yılları arasında tarımsal destekleme ödemeleri reel olarak sadece bir-buçuk kat artarken tarım kredilerinde sekiz kat artış olmuştur”. Başka türlü söyleyecek olursak Türkiye tarımsal yapısının hâkim unsuru olan “küçük üreticiler giderek derinleşen bir borçlanma döngüsü içine girmiştir” (Büke, 2019b: 10).

Yukarıda sıralanan neoliberal düzenlemeler bir yanıyla küçük üreticilerin tarım-gıda sisteminin ileri ve geri bağlantıları üzerinde tarihsel ve toplumsal olarak edindikleri görelî kontrol ve hâkimiyetlerini çokuluslu tarım-gıda şirketleri lehine kaybetmeleri anlamına gelmiştir. Öte yandan bu süreç, neoliberal dönemde yeniden şekillenen uluslararası iş bölümüne uygun olarak Türkiye’deki geleneksel ürün deseninin değişimi yönünde de önemli bir baskı yaratmıştır. Bu çerçevede neoliberal dönem, küresel tarım-gıda sermayesinin “ucuz emek” ve “ucuz doğa” arayışı temelinde Güney ülkelerinin ürün deseninin ağırlıklı olarak meyve ve sebze üretimine doğru kaymasına kaynaklık etmiştir. Türkiye’de de durum bundan farklı bir tablo çizmemiş, geleneksel ürün deseninin temel bileşenleri olan pamuk, tütün, şeker pancarı, fındık, çay ve buğday gibi ürünlere yönelik destekler azalırken, meyve ve sebze üretimi ile sanayi ve hayvancılık sektörü için önemli girdiler olan mısır, soya fasulyesi ve yağlı tohumlar gibi ürünlere yönelik teşvikler ise artırılmıştır (Büke, 2019b: 9).

Tarım-gıda sisteminin ileri ve geri bağlantılarının yanı sıra üretim süreçleri bakımından da çok kritik bir önem taşıyan ve tarım-gıda ilişkilerinin yaklaşık olarak son 30 yıllık dönemine damgasını vuran gelişmelerden bir diğeri ise biyoloji ve genetik alanında ortaya çıkan gelişmelerle de birlikte düşünülmesi gereken bitki ve genetik unsurlarda metalaşma olmuştur. Örneğin bu dönemde ortaya çıkan fikri mülkiyet hakları, patent ve sertifika süreçleriyle birlikte insanlık tarihinin uzunca bir dönemi boyunca müşterek bir karakter taşıyan tohum, özel mülkiyetin konusu haline gelmiştir. Türkiye’de de 2006 yılında hayata geçirilen 5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu ile “sertifikasız tohumların ticari amaçla satışı yasaklanmış (...) 2016 yılında duyurulan “Millî Tarım Projesi” ile de 2018 yılından itibaren sertifikalı tohum kullanmayan üreticilerin destek alamayacağı” duyurulmuştur (Büke, 2019b: 11; karşı. Evrensel, 2018).

Ürün deseni, tarım-gıda sisteminin ileri ve geri bağlantıları ve üretim süreçlerinde yaşanan bu neoliberal küreselleşme süreçlerine ek olarak bu dönemde özellikle tüketim örüntüleri bakımından öne çıkan gelişmelerden birisi ise tarımsal üretim ve gıda üretimi alanında yaşanan teknolojik gelişmeler olarak işaretlenebilir. Gıdanın taşınması, depolanması, muhafaza edilmesi, pazarlanması, satışı gibi alanlarda yaşanan teknik ve teknolojik gelişmeler gıdanın dolaşım ve tüketim örüntülerinde yaşanan neoliberal küreselleşme süreçlerine derinlik katmıştır. Bu bakımdan burada sıralanan teknolojik gelişmelerle de birlikte düşünülmesi gereken bir değer önemli gelişme ise gıda perakendeciliği alanında süpermarketlerin ortaya çıkışı olmuştur. Örneğin Türkiye’de öne çıkan zincir marketlerden Metro Toptancı Marketi 1990, Makro Market 1991, 2003’de Tesco ile birleşecek olan Kipa 1992, Carrefour SA 1993, BİM 1995 gibi oldukça yakın tarihlerde faaliyetlerine başlamıştır (Değirmenci, 2019a: 104).

1990’larda esas olarak dağıtım ve satış alanında ortaya çıkan zincir marketlerin 2000’li yıllardan itibaren gıda işleme ve paketleme alanlarına da girdikleri, sözleşmeli üretim aracılığıyla tarımsal üretim süreçleri üzerinde de önemli bir kontrol sahibi olmaya başladıkları ayrıca vurgulanmalıdır (Değirmenci, 2019a: 106). Zincir marketlerin bu yükselişine karşılık, neoliberal dönem bakkal ve büfe ile pazarcı ve manav esnafının önemli bir düşüşüne neden olmuş görünmektedir (Yerküre, 2019). Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK) verilerine göre, “bakkal ve büfe sayısı son 10 yılda yüzde 31 azalarak 240 binden 165 bine” düşmüştür (Yerküre, 2019: 43). Benzer bir şekilde Türkiye Sebzeçiler, Meyveciler ve Pazarcılar Federasyonu kayıtlarına göre ise “2010 yılında 330.000 civarındaki kayıtlı pazarcı ve manav esnafının sayısı 2019 yılı Eylül ayı itibarıyla 49.800’e düşmüş” durumdadır (Yerküre, 2019: 43).

Son olarak neoliberal küreselleşme süreçlerinin izleri, kırsal alanlar başta olmak üzere yaşam alanlarının yeniden şekillenme dinamiklerinde takip edilebilir. Bu dönemde tapu, meralar ve orman arazilerine ilişkin hayata geçirilen düzenlemelere ek olarak özellikle orman alanları ve yaylalar, başta turizm ve madencilik olmak üzere çeşitli “tarım-dışı amaçlar doğrultusunda tahrip edilmiştir” (Büke, 2019b: 13). Yine bu dönemde yaşam alanlarına yönelik öne çıkan bir diğer tehdit ise nükleer santraller ve termik santraller başta olmak üzere hidroelektrik santraller (HES) ve jeotermal elektrik santralleri (JES) de dâhil olmak üzere enerji sektöründen gelmiştir (Büke, 2019b: 13; karşı. Alagedik, 2019). Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki “özellikle kırsal alan yönetimi ve düzenlemesine ilişkin bu süreçte ortaya çıkan en dikkate değer olgulardan bir diğeri ise

kamuoyunda yaygın bilinen ismiyle “Büyükşehir Yasası” olmuştur” (Büke, 2019b: 13). 6360 sayılı ve 2012 tarihli “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile büyükşehir sayısı 30’a çıkartılırken, büyükşehir sayılan illerde köyler mahallelere dönüştürülmüştür. Bu yasa ile 34 bin 500 köy “özerkliklerini ve müşterekleri üzerindeki kontrollerini” kaybetmiştir (Yerküre, 2019: 36).

Buraya kadar Türkiye tarım-gıda sisteminin neoliberal küreselleşme süreçleri, ürün deseni, üretim süreçleri, tarımsal üretimin ileri ve geri bağlantıları, tüketim örüntüleri ile kırsal alanlar düzeyinde ana hatları ile ele alınmıştır. Burada sıralanan noktalar sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda talebinin ortaya çıkışının da zemininde yer almaktadır. Başka türlü söyleyecek olursak, genel olarak tarım-gıda ilişkilerinin geniş kamuoyunda ve kamu politikaları alanında merkezi bir yer edinmesinin zemininde burada neoliberal küreselleşme süreçleri odağında ele alınan değişim ve dönüşüm dinamikleri bulunmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm dinamikleri, bir yandan tarımdan ve kırdan kopuş süreci olarak yaşanmakta iken öbür yandan neoliberal küreselleşme süreçlerine muhalefet ekseninde yeni gündem ve olanakları da beraberinde getirmektedir. Bu noktalar küresel tarım-gıda sistemi ve gençlik ilişkisi düzleminde ve Trakya odağında bir sonraki başlıkta ele alınmaktadır.

3. Trakya Bölgesinde Gençlik ve Tarım-Gıda Sistemi: Sorunlar, Eğilimler ve Olanaklar

Bir önceki bölümde çizilen genel çerçeve bağlamında, bu başlıkta, Trakya bölgesinde gençlik ve tarım-gıda sistemi ilişkisine odaklanılmaktadır. Neoliberal küreselleşme süreçleri kapsamında tarım-gıda sisteminde gençliğin konumu ana hatlarıyla ele alındıktan sonra Trakya bölgesinin genel özellikleri ve sosyo-ekonomik yapısı incelenmiş ve ardından da saha sürecinde ilgili aktörlerin öne çıkardığı vurgulara yönelik bir değerlendirme sunulmuştur.

3.1. Küresel Tarım-Gıda Sistemi ve Gençlik: Sorunlar ve Olanaklar

Neoliberal küreselleşme süreçleri ile birlikte sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişim konusu bir yanıla önemli bir sorun öbür yanıla ise önemli bir olanak olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşı karşıya olduğumuz sorun ve olanakların daha iyi anlaşılabilmesi için küresel tarım-gıda sisteminde gençliğin konumu üzerine kısa bir tartışma yerinde olacaktır. Bir önceki başlıkta ele alınan

neoliberal küreselleşme süreçleri tarımdan ve kırdan ciddi bir kopuşu da beraberinde getirmiştir. Küresel ölçekte yaşanan bu kopuşu Türkiye odağında da çeşitli göstergelerde takip etmek mümkündür. Örneğin 1980’de yüzde 56,2 olan kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı 2014 tarihinde uygulamaya geçen “Büyükşehir Yasası” öncesi yüzde 27,7 düzeyine kadar gerilerken, günümüzde ise yüzde 10’un altına düşmüştür (Oral, 2013: 446; Gürsoy ve Dodurka, 2016: 15; Yerküre, 2019: 34). Demografik göstergelerin yanı sıra ekonomik göstergelerde de benzer bir seyir söz konusudur. 1970’lerde yüzde 30’lar düzeyinde olan tarımın gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı 2000 yılına gelindiğinde yüzde 10’lar seviyesine kadar gerilerken 2018 yılı itibariyle ise yüzde 6 düzeyine kadar çekilmiştir (Yerküre, 2019: 34). Benzer bir şekilde istihdam alanında da 1970’lerde yüzde 60’lar düzeyinde olan tarımın payı günümüzde yüzde 7 civarına kadar düşmüştür (Yerküre, 2019: 34). Örneğin Çiftçi Kayıt Sistemi’ne kayıtlı çiftçi sayısı 2000’lerin başında 2,7 milyon iken 2018 yılında bu rakam 2,1 milyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Yerküre, 2019: 34). Bu gerilemelerin tarım alanları ve ekili alanlar bakımından izdüşümü de ayrıca dikkate değerdir. 1990’ların başında 41 milyon hektar olan tarım alanları, 2018 yılı itibarıyla 38 milyon hektara kadar gerilemiş durumdadır (Yerküre, 2019: 34). Başka türlü söyleyecek olursak bu zaman zarfında Türkiye, Trakya bölgesinin yüzölçümünün iki katı kadar tarım alanı kaybetmiştir (Yerküre, 2019: 34).

Kısacası, tarım ile hayvancılığın birbirinden, tarımsal üretimin kırsal mekândan, gıda üretiminin kır ve doğadan kopmakta olduğu bu süreç demografik ve ekonomik göstergelerden de izlenebileceği üzere aynı zamanda kırsal nüfusun tarım ve gıda üretiminden kopmakta olduğu bir süreç olarak yaşanmaktadır. Sürdürülebilirlik bakımından önemli bir kriz niteliği taşıyan bu durumu derinleştiren bir diğer önemli unsur ise tarımda ve kırdan artan yaşlanmadır. Başka türlü söyleyecek olursak tarımsal üretimi kırsal mekânda sürdürmeye devam etmekte olan kesim giderek yaşlanmakta, toplumun genç kesimleri hızla tarımdan ve kırdan koparken henüz kopmamış kesimleri ise kent ortamında tarım-dışı gelirler temelinde yaşamının yollarını aramaktadır. Küresel tarım-gıda sistemi ve gençlik arasındaki ilişkiye odaklanan FAO’nun CTA ve IFAD ile birlikte hazırladığı 2014 tarihli rapor ile OECD’nin yine bu konuda 2018 tarihinde yayınladığı çalışmada dile getirilen bulgular bu bakımdan çarpıcıdır. Daha ziyade Güney ülkelerinde yoğunlaşan kırsal gençliğin genel profiline ilişkin her iki çalışmada da öne çıkan özellikler şu şekilde özetlenebilir (FAO vd., 2014; OECD, 2018):

- Düşük eğitim seviyesi;
- Geçimlik tarımda uğraşma;
- Vasıfsız işlerde çalışma;
- Değer zincirinin tarımsal üretim aşaması ile sınırlılık;
- İşinden, gelirinden toplumsal hayatından mutsuzluk;
- Tarımdan/kırdan kopma arzusu; vb.

Bu sonuçlara göre tarım-gıda sisteminin ya da diğer bir ifadeyle tarım-gıda değer zincirinin tarımsal üretim aşamasında ve vasıfsız işlerde düşük gelire çalışmakta olan kırsal gençlik, ekonomik ve toplumsal hayatından mutsuz bir profil çizmekte ve gelecek hayalleri bakımından da ilk fırsatta tarımdan/kırdan “kurtulma” arzusunda görünmektedir (FAO vd., 2014; OECD, 2018). Kırsal gençliğin tarımsal faaliyeti sürdürmek isteyenleri bakımından da tablo iç açıcı görünmemekte, bu kesimlerin ise bir başka düzeyde sorunlar yumağıyla karşı karşıya oldukları ortaya çıkmaktadır (FAO vd., 2014; OECD, 2018). Yaşa bağlı olarak da derinleşen bu sorunlar tarımsal üretim ve gıda sisteminin bilgisine ve bu alanlarda eğitime erişimden, üretim araçları sahipliğine ve kamu politikaları yapım süreçlerine katılım güçlüklerine kadar uzanmaktadır. Başka türlü söyleyecek olursak, ucuz, vasıfsız, kalitesiz, güvencesiz koşullarda çalışmak ve yaşamak durumunda bırakılan kırsal gençlik öte yandan bu sorunlarını çözecek araçlardan da mahrum görünmektedir. Toprağa ve finansal kaynaklara erişimi oldukça kısıtlı olduğu anlaşılan gençler, gıdanın ticareti, dolaşımı ve tüketimi alanlarında yürütülen faaliyetlerin aktif bir parçası olmak bakımından da ciddi engellerle karşı karşıyadır (FAO vd., 2014; OECD, 2018). Benzer bir şekilde bu sorunların çözüme kavuşturulması bakımından merkezi bir yer tutan kamu politikalarının oluşum ve uygulama süreçlerinde de güçlükler gözlenmekte, bu alan gençliğe duyarlı bir yapı sergilenmezken, genç yurttaşların sözünün duyulabileceği ve taleplerinin hayata geçebileceği kanalların da yok denecek kadar az olduğu görülmektedir (FAO vd., 2014; OECD, 2018).

Bu sorunlara karşılık bu bölümün hemen başında da ifade edildiği üzere neoliberal dönem aynı zamanda önemli olanakların da ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir. Başka türlü söyleyecek olursak yaklaşık olarak 30 yılı aşkın bir süredir, yerkürenin güneyinden ve kuzeyinden tarım-gıda ilişkilerinin neoliberal küreselleşme ve metalaşma süreçlerine karşı önemli direnç ve mücadele alanları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişim imkânlarının

genişlemesi ve derinleşmesi olarak da görülebilecek olan bu hareketler ana hatlarıyla şunlar olmuştur (Büke, 2019c: 130):

- Liberal gıda güvencesi politikalarına karşı *gıda egemenliği* siyaseti;
- Endüstriyel tarım kompleksi ve indirgemeci tarım-gıda ‘bilimlerine’ karşı *ekolojik tarım* yaklaşımları ve uygulamaları;
- Şirket tarımı karşısında *köylü tarımı*;
- Hızlı yeme ve tüketme (fast food) kültürüne karşı *yavaş gıda (slow food)* hareketi;
- Yersiz-yurtsuz gıdalara karşı yerel topluluklara dayanan *yerel-bölgesel gıda sistemleri* siyaseti ve uygulamaları;
- Doğanın tahribatı ve yıkımına karşı *sürdürülebilir tarım-gıda sistemleri* anlayışları, vb.

Gıda demokrasisi, gıda adaleti, gıda hakkı, gıda egemenliği, tarımsal vatandaşlık, adil ticaret, gıda vatandaşlığı, ekolojik tarım, tohum egemenliği, yavaş gıda (slow food) ve benzeri birçok yeni kavram ve yaklaşımın ortaya çıktığı bu dönem, aynı zamanda *gıda toplulukları, ekolojik pazarlar, üretici pazarları, kent bostanları, kent tarımı, tüketici kooperatifleri, gıda kolektifleri, alternatif mutfaklar* gibi yeni uygulama ve pratiklerin de yaygınlaşmasına tanıklık etmiştir (Değirmenci, 2019b).

Sürdürülebilir, güvenilir, adil gıdaya erişim bakımından karşı karşıya olduğumuz ve yukarıda ana hatlarıyla ele alınan sorun ve olanakları gençlik odağında ifade edecek olursak karşı karşıya olduğumuz sorunun üç temel unsurunu şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Tarımsal üretimle uğraşan nüfus azalıp yaşlanırken, endüstriyel tarım toprağın, suyun, havanın canlılığını yok etmektedir.
- Konvansiyonel tarımsal üretim yöntemleri verimlilik artışı sağlamazken, yaratılan ekolojik tahribat tarımı olanaklı kılan koşulların kendisini ortadan kaldırmaktadır.
- Yenilik ve değişimle özdeşleştirilen genç nüfus ise tarımda kalmak istememekte; kalmak istese bile toprağa, bilgiye, finansal kaynaklara, pazara, üretim araçlarına erişimde ciddi engellerle karşılaşmaktadır.

Bu sorunlara karşılık aynı dönem içinde yukarıda da değinildiği üzere sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda konusu giderek yükselen bir toplumsal muhalefetin de zemini olmuştur. Bu temelde

neoliberal dönemin ortaya çıkarttığı sorunun üç temel unsuruna paralel olarak yine neoliberal dönemin ürünü olarak da görülebilecek olan olanaklar da şu şekilde sıralanabilir:

- Alternatif tarım-gıda üretim yöntemlerine ve ürünlerine ilgi artmakta, talep her geçen gün çeşitlenmektedir. Yerel, yöresel, bölgesel gıda sistemleri ortaya çıkmakta ve bunlar giderek yaygınlaşmaktadır.
- Tedarik sistemlerinde ve değer zincirlerinde sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişimi önceleyen alternatif yaklaşımlar gelişmektedir.
- Sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda ihtiyacı ve talebi ile kırsal ve kentli gençliğin buluşması; gençliğin yerel/yöresel/bölgesel gıda sistemlerinin oluşumunda ve gelişiminde aktif rol alması mümkündür.

Tarım-gıda sistemi ve gençlik ilişkisi odağında bu başlıkta ele alınan sorun ve olanaklar, Trakya bölgesinde yürütülen saha çalışmasının da çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerini kapsayan Trakya bölgesinde tarım-gıda sisteminin güncel durumu ve eğilimleri ile gençliğin karşı karşıya olduğu sorunlar ve olanaklara ilişkin bulgular bir sonraki başlıkta ele alınmaktadır.

3.2. Trakya’da Tarım-Gıda İlişkileri ve Gençlik: Sorunlar, Olanaklar ve Uyarılar

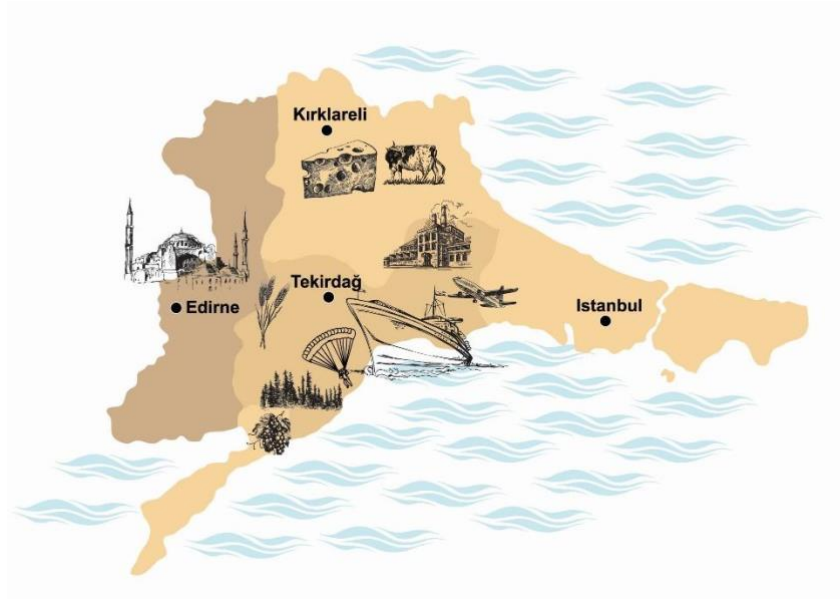
Bu bölümde Trakya bölgesinde tarım-gıda ilişkilerine ve bu ilişkiler içinde kırsal ve kentsel gençliğin karşı karşıya olduğu sorunlara, eğilimlere ve olanaklara yönelik değerlendirmelere yer verilmektedir. Trakya bölgesinde sanayi, tarım, hizmet ve turizm sektörlerinin genel durumu ve eğilimleri ile nüfus eğilimleri temelinde bölgenin genel özellikleri ve sosyo-ekonomik yapısı incelenmekte, ardından bölgede gerçekleştirilen saha çalışmasının bulguları paylaşılmaktadır.

3.2.1. Trakya bölgesi genel özellikleri ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısı

Türkiye’nin kuzey batısında yer alan Trakya bölgesi, coğrafi olarak Çanakkale ve İstanbul illerinin de bir kısmını içermekle birlikte Düzey-2 idari sınıflandırması temelinde Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerinden oluşmaktadır (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 35). 40° ile 42° kuzey enlemleri ve 26° ile 29° doğu boylamları arasında yer alan bölgenin “kuzey ve kuzey doğusunda Istranca Dağları’yla birlikte Bulgaristan sınırı, kuzeydoğusunda Karadeniz, güneydoğusunda İstanbul

Boğazı, güneyinde Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Ganos (Işıklar) ve Kuru Dağları, güneybatısında Ege Denizi ve Saros Körfezi, batısında ise Meriç Nehri ve Yunanistan sınırı bulunmaktadır (Çakır, 2015: 2). Kuzey ve güney kesimlerinde önemli orman varlığına ev sahipliği yapan bölgenin bu coğrafi konumu Türkiye'nin etrafını çevreleyen üç farklı denize de sınırı olması bakımından ayrıca dikkate değerdir (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 35; Bkz. Şekil 1).

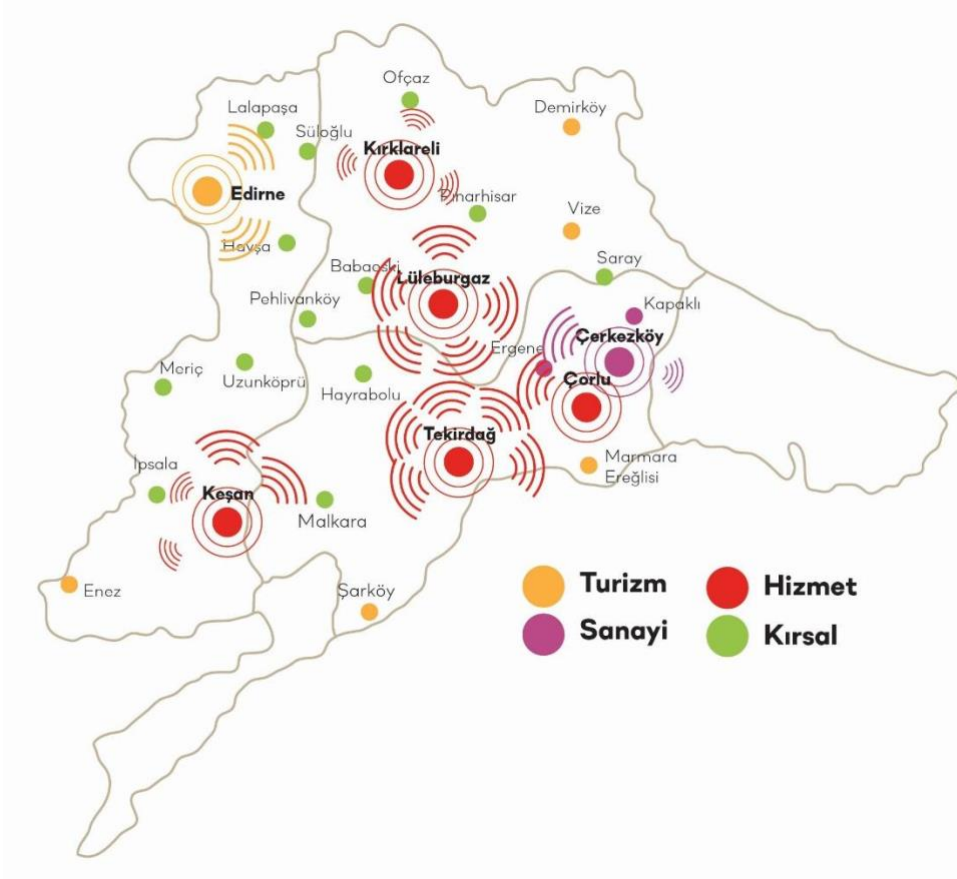
Şekil 1: Trakya bölgesi genel görünüm (Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 16)

2.372.100 hektarlık yüzölçümü ile Türkiye'nin yüzde 3'ünü oluşturan bölgenin gelişme eksenini D100 ve D110 karayolları üzerinde doğu-batı doğrultusunda (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 35). Bu gelişme ekseninde sanayi, tarım, hizmet ve turizm gibi sektörlerin bölge içindeki dağılımına bakıldığında ise tarımsal üretim bölgenin iç ve batı kesimlerinde, imalat sanayinin ise Çorlu-Çerkezköy-Lüleburgaz aksında yoğunlaşmakta olduğu görülmektedir (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 36; Bkz. Şekil 2). Buna karşılık kuzey ve güney kesimlerinin ekonomilerinin ise hayvancılık, tarım ve turizm ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 36). Bölgenin son 30 yılına damgasını vuran sanayileşmesinin sektörel dağılımı incelendiğinde dokuma giyim ve deri sanayinin yüzde 30'a yaklaşan bir oran ile birinci sırada yer aldığını bunu ise yüzde 20'ye yaklaşan bir oran ile gıda sanayiinin takip ettiği anlaşılmaktadır (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 42; Bkz. Şekil 3). Gıda sanayiinin sektörel dağılım içindeki

önemli konumu, tarım-gıda ilişkilerine odaklanan bu araştırma bakımından da ayrıca dikkate değerdir.

Şekil 2: Trakya bölgesinde sanayi, tarım, hizmet ve turizm sektörlerinin dağılımı (Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 41)

Şekil 3: 2013 yılı işletme istatistiklerine göre Trakya bölgesinde sanayinin sektörel dağılımı (Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 42)

	Dokuma, Giyim ve Deri Sanayi	Gıda Sanayi	Taş, Toprak, Maden	Plastik, Kimya, Boya ve Cam Sanayi	Diğer	Metal Eşya, Makine, Teçhizat, Otom. yan. San.	Orman Ürünleri ve Mobilya	Kağıt ve Ambalaj	Enerji	Beyaz Eşya, Elektrik, Elektronik
TR21	%28,85	%18,96	%13,55	%13,14	%9,38	%9,17	%2,32	%2,16	%1,55	%0,93
TEKİRDAĞ	%35,81	%10,36	%9,85	%16,92	%10,07	%9,85	%1,75	%2,77	%1,31	%1,31
EDİRNE	%8,49	%47,23	%27,31	%2,95	%1,48	%9,23	%2,58	%0,74	%0,00	%0,00
KIRKLARELİ	%15,38	%32,78	%18,06	%5,02	%13,38	%6,02	%4,68	%0,67	%4,01	%0,00

Gerek bu araştırmanın vurgulamak istediği noktalar, gerekse Trakya bölgesinin sosyo-ekonomik yapısına yönelik genel değerlendirme bakımından bir diğer önemli gösterge ise istihdam örüntüleridir. Bu noktada Trakya bölgesinin önceki alt başlıklarda değinilen eğilimlerden farklı bir tablo çizmediği görülmektedir. Bölgede 2000'lerin sonundan günümüze uzanan dönemde sanayi alanındaki istihdam artmakta iken tarımdan kopuşun bir göstergesi olarak da görülebilecek şekilde tarım alanındaki istihdam ise düşmektedir (Bkz. Şekil 4). Örneğin 2009 yılında yüzde 32,7 olan sanayinin toplam istihdam içindeki payı 2018 yılı itibarıyla yüzde 35,4'e yükselirken aynı dönem içinde tarımın payı yüzde 22,2'den yüzde 16,7'ye gerilemiştir.(TÜİK, 2019). Yine bu dönem içinde hizmet sektörünün payının da sanayiye benzer bir artış gösterdiği eklenecek olursa tarımda istihdam edilenlerin tarımı terk ederek sanayi ve hizmet alanlarına yöneldiğini söylemek mümkündür.

Şekil 4: Trakya bölgesinde istihdam edilenlerin sektörel dağılımı (Kaynak: TÜİK)

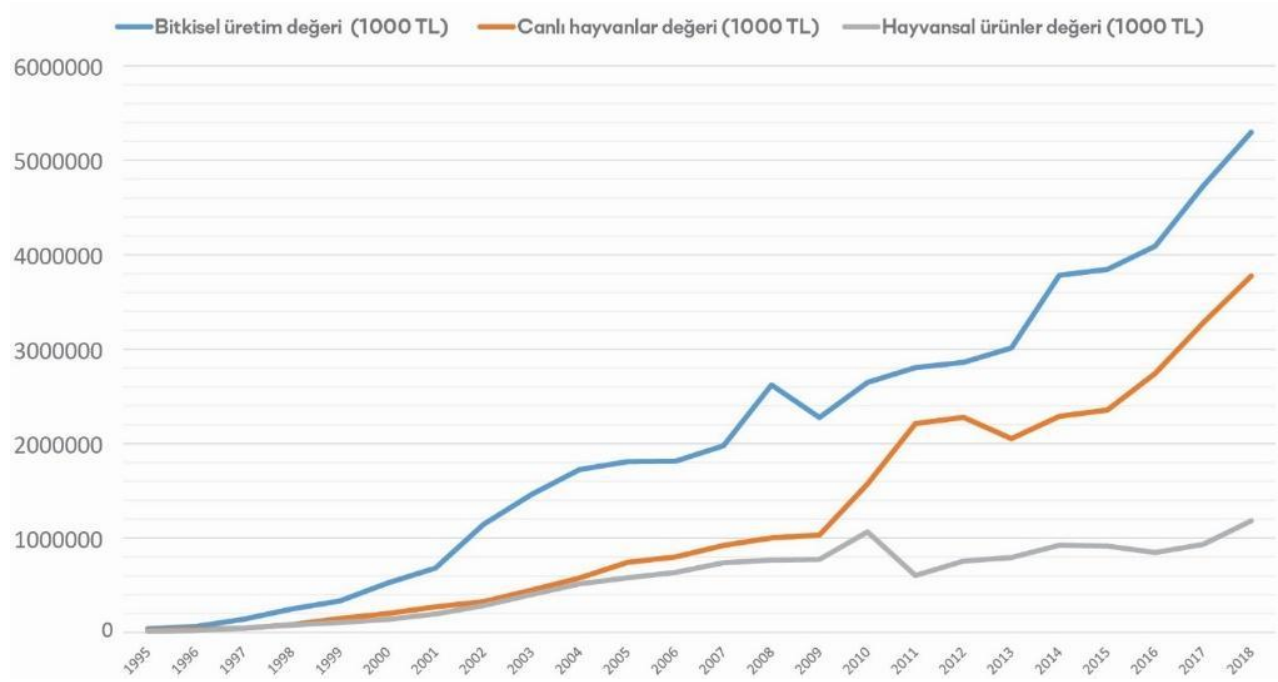
YIL		Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
2009	TR	21277	5240	5385	10652	24,6	25,3	50,1
	TR21	559	124	183	252	22,2	32,7	45,1
2013	TR	25524	6015	6737	12771	23,6	26,4	50
	TR21	692	118	251	323	17,1	36,3	46,7
2018	TR	28738	5297	7667	15774	18,4	26,7	54,9
	TR21	772	129	273	371	16,7	35,4	48,1

Neoliberal düzenlemelere ek olarak Trakya bölgesinin aşağıda ana hatlarıyla ele alınan tarımsal yapısının bir ürünü olarak da görülebilecek bir diğer çarpıcı veri ise şudur: Bölgede sanayi alanında istihdam edilenlerin oranı Türkiye ortalamasının üzerinde seyrederken tarımda istihdam edilenlerin oranı ise Türkiye ortalamasının altındadır (TÜİK, 2019). Bu bağlamda kırdan kente göç eğiliminin ve tarımsal istihdamın azalma eğilimlerinin devam etmesi beklenmektedir (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 42).

Trakya bölgesinde tarım-gıda sistemi bakımından ön plana çıkan en temel özellik bölgenin ürün desenine ve tarımsal yapısına tahılların, yem bitkilerinin ve yağ bitkileri yetiştiriciliğinin hâkim olmasıdır (Tepeli, 2017; Trakya Kalkınma Ajansı, 2017; TÜİK, 2019). Örneğin 2019 yılı TÜİK verilerine göre Trakya bölgesi Türkiye buğday üretiminin yüzde 11'ini, ayçiçeği üretiminin yüzde 41'ini, çeltik üretiminin yüzde 48'ini ve kanola üretiminin de yüzde 52'sini karşılamaktadır (TÜİK,

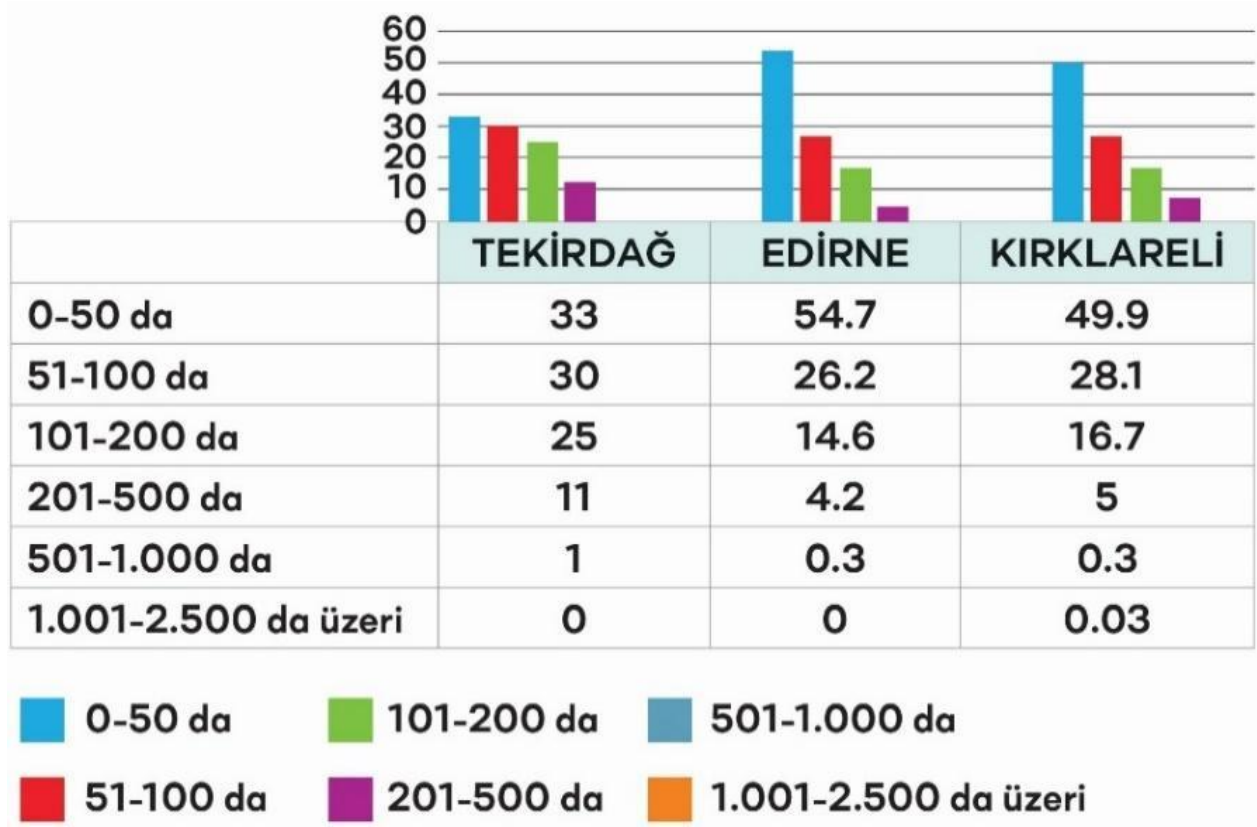
2020). Yaklaşık olarak son 20 yıllık dönem içinde bölgede ekim alanları hızla artan yem bitkileri bakımından ise silajlık mısır ön plana çıkmaktadır (Tepeli, 2017: 14). Bölgede bitkisel üretim, canlı hayvan ve hayvansal ürün değerlerinin seyri ise Şekil 5'ten izlenebilir.

Şekil 5: Trakya bölgesi tarımsal üretim değerleri (Kaynak: TÜİK)

Trakya'nın tarımsal yapısı bakımından bir diğer önemli unsur ise tarımsal arazi büyüklüğüdür (Bkz. Şekil 6). Her ne kadar Türkiye genelinde gözlemlendiği gibi Trakya bölgesinde de araziler parçalı bir yapı sergilese de bölgenin tarımsal işletme arazi büyüklüklerinin Türkiye ortalamasının üzerinde seyrettiği not edilmelidir (Tepeli, 2017; Trakya Kalkınma Ajansı, 2017; TÜİK, 2019).

Şekil 6: 2007 Tarım ve Köyişleri Bakanlığı verilerine göre Trakya bölgesinde arazi büyüklükleri dağılımı (Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 43)

Bölgenin ürün deseni ve arazi büyüklüğü birlikte ele alındığında tarımsal yapının işgücü ihtiyacını en aza indirme çabasının bir ürünü olduğunu söylemek de mümkün görünmektedir. Bir sonraki başlıkta daha detaylı ele alınacak saha sürecinde de sıkça dile getirildiği üzere Trakya bölgesi sebzeçilik ve hayvancılık gibi “tam zamanlı çiftçilik” türlerinden farklı olarak “part-time çiftçilik” yapmaya müsaade edecek bir ürün desenine ve arazi yapısına sahip görünmektedir. Bu durumun gençlik başta olmak üzere nüfusun tarımsal üretimden kopuşunun olası olumsuz sonuçlarını hafifleten ve daha uzun vadeli bir sürece yayan temel unsur olduğu ayrıca vurgulanmalıdır.

Trakya bölgesinde tarım-gıda sisteminin tarımsal üreticiler, gıda üreticileri ve perakendeciler gibi temel aktörlerinin durumuna ilişkin bir fikir vermesi bakımından Murat Öztürk ve meslektaşlarının Kırklareli odağında yürüttükleri “Kırklareli Tarım Gıda Üretimi ve Ticareti Tedarik ve Değer Zinciri Araştırması” başlıklı çalışmanın bulguları da ayrıca dikkate değerdir. Her ne kadar 2018 tarihli bu araştırma yalnızca Kırklareli’ne odaklansa da tarım-gıda örüntüleri bakımından Edirne ve Tekirdağ’ın da benzer bir yapıda olduğunu gözlemlemek mümkündür (karş. Öztürk vd. 2018 Tepeli, 2017; Trakya Kalkınma Ajansı, 2017). Bu araştırmanın sonuçlarına göre tarımsal işletmelere “küçük meta üreticileri” hâkimdir ve bu küçük üreticiler tarım-dışı gelirleri

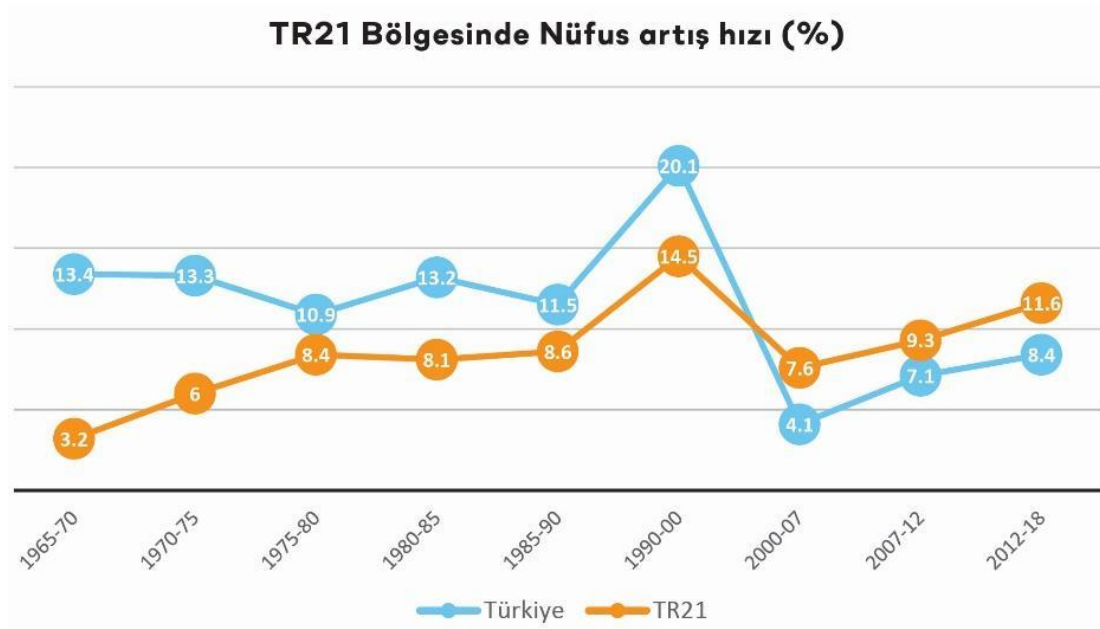
çeşitlendirerek ve üretim birleşimlerini değiştirerek krizlere ve şoklara direnmektedirler (Öztürk vd. 2018). Benzer bir şekilde gıda işletmeleri de küçük ve orta ölçekli yapıda görünmekte ve daha ziyade de yerel hammadde ile çalışıp yerelde tüketilen ürünler üretmektedirler (Öztürk vd. 2018). Bu gıda işletmelerinin talebin istikrarlı oluşuna ek olarak üretim ve satış işlemlerini aynı işletme bünyesinde gerçekleştirdiklerinden dolayı görece avantajlı bir konumda oldukları anlaşılmaktadır (Öztürk vd. 2018). Gıda işletmelerinin kriz ve şoklar karşısında takındıkları tavır ise esas olarak faaliyet ölçeğini değiştirmek şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Öztürk vd. 2018). Öztürk ve meslektaşlarının çalışmasına göre Trakya’da tarım-gıda sistemi içinde en dezavantajlı grup fiyat bakımından ulusal zincirlerle rekabet güçleri düşük olan ve sebze-meyve, et ve et ürünleri ile süt ve süt ürünleri alanına yoğunlaşmış durumda olan perakendeciler olarak görünmektedir (Öztürk vd. 2018).

Trakya bölgesinde tarım-gıda sisteminin genel durumu ve eğilimleri bakımından bir diğer önemli sorun ve tartışma alanı ise ekolojik tehlikeler ve sürdürülebilirliktir. Başta Ergene Nehri kirliliği olmak üzere Trakya bölgesi çeşitli ekolojik sorunlarla karşı karşıyadır. Saha sürecinde gerçekleştirilen görüşmelerde de sıkça dile getirilen bu sorunlar bir yandan gıda üretiminin sürekliliğini riske atarken öte yandan gıda güvenliğini de tehlikeye sokmaktadır. Bir önceki bölümde de dile getirildiği üzere Sağlık Bakanlığı’na bağlı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu tarafından 2011-2016 yılları arasında yürütülen ve Trakya bölgesini de kapsayan araştırma sonuçlarına göre incelenen sebze ve meyvelerde yüksek düzeyde pestisit kalıntıları görülürken, su kaynaklarında ise yüksek düzeyde kanser yapıcı toksik bileşik kalıntıları tespit edilmiştir (Şık, 2018b). Görüşmelerde de sıkça dile getirildiği üzere Trakya’da gözlenen ekolojik sorunlar ile bölgedeki her beş ölümden birinin sebebi olarak karşımıza çıkan kanser vakıaları arasında bir bağ olduğu düşünülmektedir (karş. Şık, 2018b). Bu çerçevede bölgede ön plana çıkan ekolojik sorunlar ve tehditler ise şu şekilde sıralanabilir: Çarpık sanayileşme ve yapılaşma; atık yönetiminde ve geri dönüşümünde sorunlar; sanayi atıkları; endüstriyel tarım ve yoğun kimyasal kullanımı; su kaynaklarının kirlenmesi; yeraltı sularının aşırı kullanımı; vb. (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017).

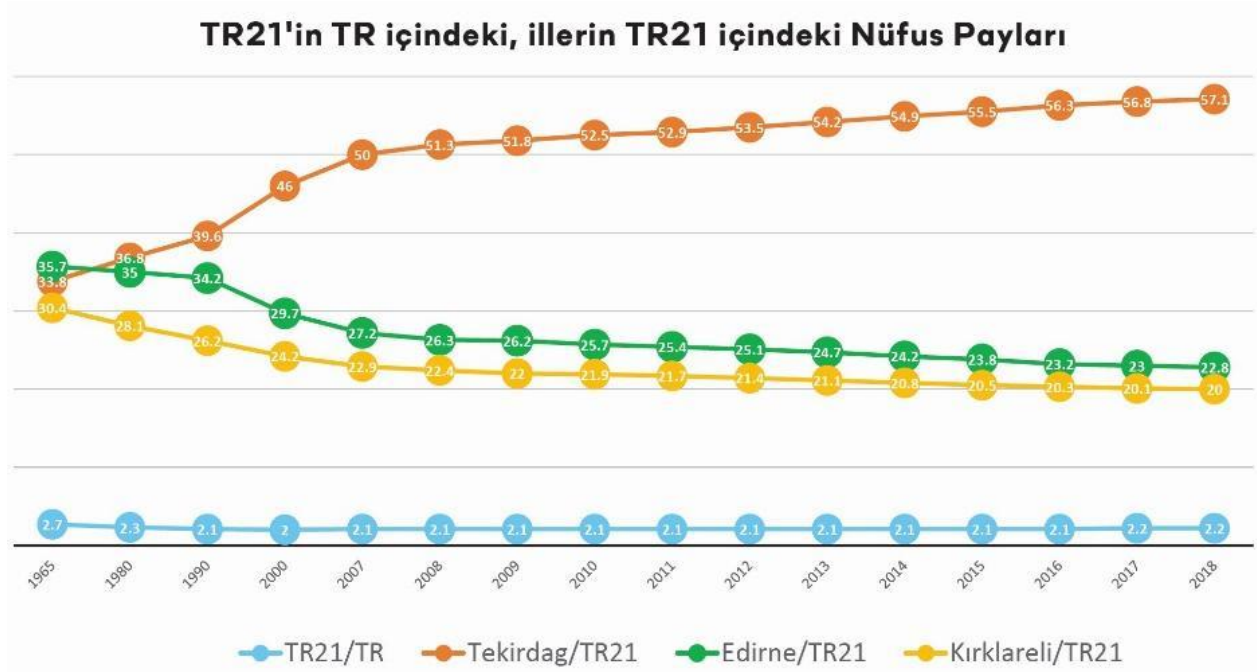
Trakya’da tarım-gıda sisteminin güncel durumu ve eğilimleri ile gençlik arasındaki bağlara odaklanan bu araştırma bakımından bir diğer temel veri ise bölgenin demografik eğilimleridir. Bu eğilimleri *nüfus artış hızı*, *nüfus dağılımı*, *nüfus yoğunluğu*, *nüfus değişimi*, *net göç hızı*, *nüfus projeksiyonu* ve *yaş dağılımı* ile *yaşlanma* gibi göstergeler üzerinden takip etmek mümkündür.

Trakya Bölgesinde nüfus artış hızı 1965'ten 2000'li yıllara kadar Türkiye ortalamasının altında seyrederken 2000'li yıllarla birlikte bu durum tersine dönmüştür (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 36, Bkz. Şekil 7). Bu değişimin arkasında yatan temel faktör ise 1980'lerden günümüze uzanan hızlı sanayileşme süreçleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bu süreçte Çerkezköy nüfusu 1990'dan 2018 yılına kadar yüzde 303,6 oranında artmıştır (TÜİK, 2019).

Şekil 7: Trakya bölgesinde nüfus artış hızı (Kaynak: TÜİK)

Şekil 8: Trakya bölgesinin Türkiye içindeki ve illerin bölge içindeki nüfus dağılımı (Kaynak: TÜİK)

Çorlu, Çerkezköy ve Lüleburgaz aksında yoğunlaşan sanayi gelişimi 1980'lere kadar Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illeri bakımından görece dengeli seyreden nüfus dağılımını da Tekirdağ lehine bozmuştur (Bkz. Şekil 8). Öyle ki günümüzde Tekirdağ ili, bölge nüfusunun neredeyse yüzde 60'ını oluşturur hale gelmiştir. Benzer bir eğilimi nüfus yoğunluğu alanında da görmek mümkündür. TÜİK verilerine göre 2018 yılı itibariyle nüfus yoğunluğu Tekirdağ'da 163 kişi/km² iken bu rakam Edirne'de 68 kişi/km², Kırklareli'nde ise 58 kişi/km²'dir. Kısacası, sanayileşme süreçleri ve tarımsal/kırsal ilişkilerde yaşanan değişimler kırsal bölgelerden kent merkezlerine ve sanayi bölgelerine doğru göçü hızlandırmaktadır ve nüfus projeksiyonlarına bakıldığında bu durumun devam edeceği görülmektedir (Bkz. Şekil 9 ve Şekil 10).

Şekil 9: Edirne, Tekirdağ, Kırklareli illeri 2019-2025 nüfus projeksiyonları (Kaynak: TÜİK)

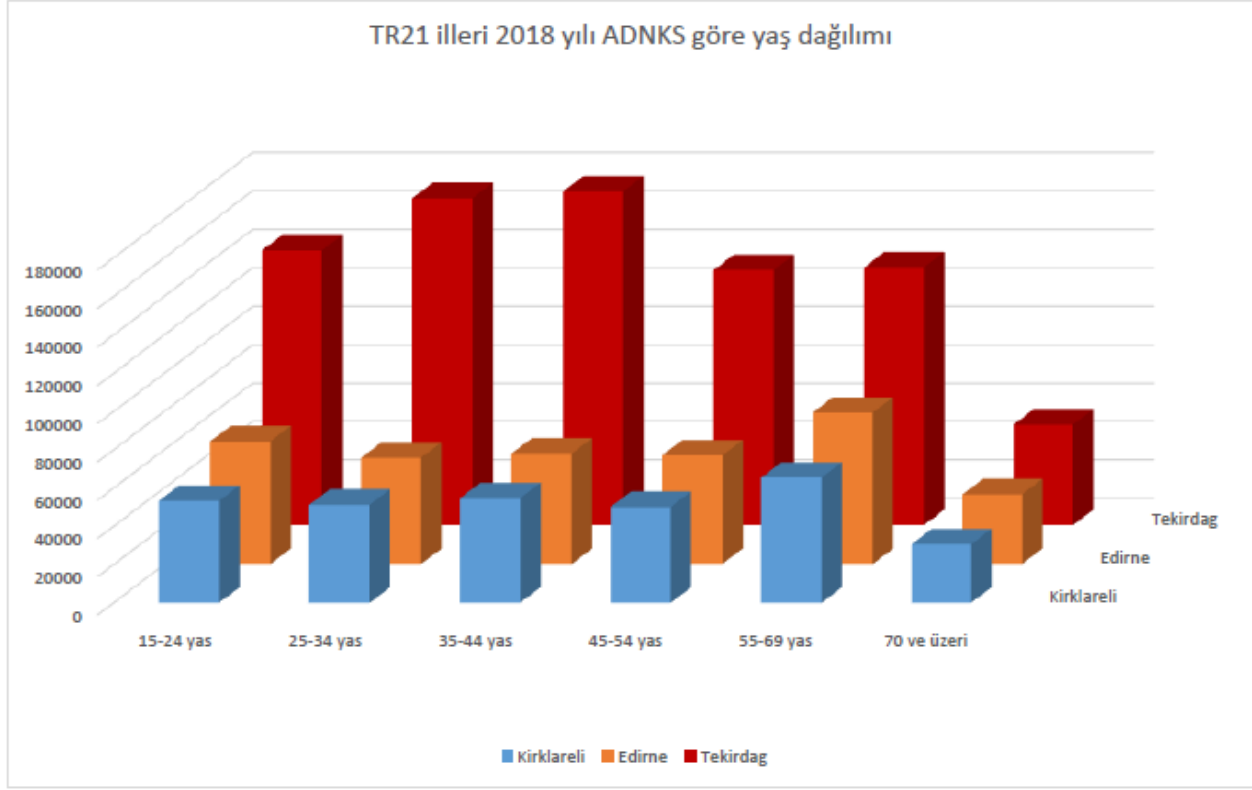

Şekil 10: Trakya bölgesi ve Türkiye 2019-2025 nüfus projeksiyonları (Kaynak: TÜİK)

	TR	TR21
2019	82.886.421	1.843.760
2022	85.911.035	1.963.898
2025	88.844.934	2.090.251

Araştırma kapsamında Trakya bölgesi nüfus eğilimleri bakımından son olarak nüfusun farklı yaş gruplarına göre dağılımı ve yaşlanma olgusuna bakılmıştır. Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki Türkiye genelindeki eğilimlere paralel olarak Trakya bölgesinde de nüfus yaşlanma eğilimindedir (Bkz. Şekil 11). Yine küresel eğilimlere de paralel olarak yaşlanmanın özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan bölgelerde önemli bir olgu olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Örneğin Trakya bölgesinde yaş ortalaması en yüksek ilçe Pehlivanköy iken onu Kofçaz, Meriç ve Havsa takip etmektedir (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 39). Yaş ortalaması en düşük olan ilçeler ise sanayinin yoğunlaştığı Saray, Çorlu ve Çerkezköy'dür (Trakya Kalkınma Ajansı, 2017: 39).

Şekil 11: Trakya bölgesi illeri 2018 ADNKS göre yaş dağılımı

Özetlemek gerekirse raporun daha önceki bölümlerinde tarım-gıda sistemine yönelik gençlik odağında ana hatlarıyla ele alınan eğilimler ve sorunlar Trakya bölgesi için de geçerli görünmektedir. Tarım-gıda ilişkilerinin neoliberal yeniden yapılandırılma süreçlerine ek olarak bölgenin 1980’lerden günümüze uzanan dönemde hızlı sanayileşme eğilimi tarımdan kopuş sürecini de hızlandırmış görünmektedir. Yukarıda tarım, sanayi, hizmet ve turizm sektörüne ilişkin yer verilen göstergeler tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine doğru bir kayış olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu çerçevede bölgenin tarımsal yapısına ilişkin ön plana çıkan en temel eğilimlerden birisi ise ürün desenini ve üretim ilişkilerini iş gücü ihtiyacını en aza indirecek şekilde yeniden yapılandırma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede küçük ölçekli aile işletmelerince gerçekleştirilen sebze ve meyve üretimi ile hayvancılık faaliyeti “tam-zamanlı çiftçilik” gerektirdiğinden gerilerken, bölgenin ürün deseninin uzun yıllardır ana gövdesini oluşturan ve makine-yoğun endüstriyel üretim temelinde gerçekleştirilen tahıl ve yağlı tohumlu bitki üretimi devam etmektedir. Buna ek olarak silajlık mısır başta olmak üzere yem bitkileri ekim alanlarının giderek genişleme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durum –sanayi başta olmak üzere tarım-dışı sektörlerden kaynaklanan ekolojik tehdit ve tehlikelere ek olarak– sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişim bakımından bölgenin karşı karşıya olduğu en temel risklerden birisi olarak da görülebilir. Saha sürecinde, özellikle de tarımsal üretimde yer alan aktörlerce sıkça dile getirildiği üzere, bölgeye hâkim olan mevcut ürün deseni ile yoğun kimyasal kullanımına ve enerji tüketimine dayalı endüstriyel üretim teknikleri bir yandan sürdürülebilirliğe yönelik önemli bir risk yaratırken, öte yandan güvenilir, sağlıklı ve temiz gıdaya erişim imkânlarını da önemli oranda kısıtlamaktadır.

Sürdürülebilirlik konusunda bir diğer öne çıkan faktör ise yukarıda bölgenin nüfus eğilimleri temelinde incelenen ve gençlerin tarımdan ve kırdan kopması ile birlikte şekillenen kırsal yaşlanma olgusudur. Öyle ki bir sonraki bölümde daha detaylıca yer verilecek olan saha sürecinde görüşmecilerden birisi Trakya kırsalında bugün gençliği temsil eden kuşağın 50-65 yaş arasında yer alanlar olduğunu belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle Trakya kırsalında yaş ortalaması 60'a yaklaşmaktadır ve bu durum bir kuşak sonra tarımsal üretimin ve gıda üretiminin kim tarafından nasıl gerçekleştirileceğini ayrıca bir tartışma konusu haline getirmektedir.

Buraya kadar sıralanan noktalar bir sonraki bölümde saha sürecinde ilgili aktörlerce ön plana çıkarılan sorunlar, uyarılar ve olanaklar çerçevesinde ele alınmaktadır.

3.2.2. Trakya'da tarım-gıda ve gençlik: saha süreci ve sahadan ön plana çıkanlar

Bu başlığa kadar yukarıda dile getirilen vurgular ve ele alınan eğilimler Trakya bölgesinde tarım-gıda sistemi ve gençlik ilişkisine odaklanan saha çalışmasının da geniş çerçevesini çizmiştir. 2019 yılı içinde 25-26 Haziran, 11-12 Temmuz, 26-29 Ağustos ve 2-4 Ekim tarihlerinde yürütülen saha çalışması kapsamında, birisi gençlik inisiyatifleri temsilcileriyle atölye çalışması olmak üzere, toplam 27 görüşmede ilgili aktörlerden toplam 38 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Atölye çalışması haricindeki görüşmeler yarı yapılandırılmış yüzyüze mülakatlar şeklindedir. Trakya bölgesinde tarım-gıda sistemi ve gençlik ilişkisi bakımından kilit aktörler olarak da görülebilecek olan ve bu saha kapsamında görüşme gerçekleştirilen kurumlar/aktörler ise şunlar olmuştur:

- Belediye Birimleri ve Yöneticileri (3/3 – Görüşme Sayısı: 3; Görüşülen Kişi Sayısı: 3)
- Kent konseyleri (4/4)
- Gençlik Hizmetleri ve Spor Bakanlığı İl Müdürlükleri (3/3)

- Ziraat Odaları (3/7)
- Tarım ve Orman Bakanlığı İl Müdürlükleri (6/7)
- Üniversiteler (4/4)
- Ziraat Mühendisleri Odası (1/1)
- Gençlik İnisyatifleri (1 atölye/5, 1/1)
- Üretici örgütleri (2/2)
- Trakya Kalkınma Ajansı (2/3)

Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerinde eşit düzeylerde gerçekleştirilmeye çalışılan bu görüşmelerde görüşmecilerin yorum ve düşüncelerine başvuru konular ise esas olarak şunlar olmuştur:

- Trakya bölgesinde tarım ve gıda ilişkilerine ilişkin mevcut durumu ve eğilimleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce bu bölgenin tarım-gıda sistemi bakımından özgünlükleri nelerdir?
- Sürdürülebilir, güvenilir, adil gıdaya erişim bakımından Trakya bölgesinde öncelikli olarak gördüğünüz tehditler nelerdir?
- Bölgede gençlik ve tarım-gıda sistemi arasındaki ilişkileri nasıl yorumlarsınız? Nüfusun genç kesimlerinin tarımsal üretimden ve kırsal yaşamdan kopma eğilimini ve bu temelde kırsal yaşlanma olgusunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce bu süreçleri şekillendiren temel dinamikler nelerdir?
- Üniversite gençliği başta olmak üzere kentli gençliğin kentinizle ve gıda sistemi ile ilişkisinde gözlemlediğiniz temel eğilimler ve sorunlar nelerdir?
- Sürdürülebilir, güvenilir, adil, vb. gıdaya erişim bakımından öne çıkan yeni olgularla ve gelişmelerle birlikte düşünecek olursanız sizce Trakya bölgesinde gençliğin yerel/yöresel/bölgesel gıda sistemlerinin oluşumunda ve gelişiminde aktif rol alması bakımından olanaklar ve kısıtlar nelerdir?

Görüşmeler esnasında görüşmecilerin onayı ile not tutulmuş ve ardından bu notlar bilgisayar ortamına aktarılarak 43 sayfalık (Times New Roman, 12 punto, 1.5 boşluk) bir saha çalışması dokümanına dönüştürülmüştür. Görüşme notlarının incelenmesi sonucu sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişim bakımından bu görüşmelerde dile getirilenler iki ana başlıkta toplanmıştır:

(1) öne çıkan sorunlar; (2) olanaklar ve uyarılar. Başka türlü söyleyecek olursak görüşmelerde bir yandan yerel/yöresel/bölgesel tarım-gıda sistemlerinin gelişimi konusunda öne çıkan sorunlar dile getirilirken, diğer yandan görüşmeciler bu sorunların çözümü konusunda Trakya bölgesinde mevcut olanakları ve bu olanakların hayata geçirilme sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar anlamında da uyarılarını ifade etmişlerdir. Bu iki başlık aşağıda sırasıyla ele alınmıştır. Bu noktalar ele alınırken görüşmecilerin daha ziyade kendi cümlelerine yer verilmiştir. Görüşmecilerin kimliklerinin gizli kalması amacıyla görüşmelerden aktarılan her bir alıntının sonunda görüşmecinin yalnızca hangi aktör grubunu temsil ettiğini ifade eden kısaltmalara yer verilmiştir.³ Son olarak ayrıca ifade etmek gerekir ki aşağıda sıralanan konular ve vurgular arasında bir önceliklendirme yapılmamış, her bir konu birbiriyle eşit derecede önemli olarak ele alınmıştır.

3.2.2.1. Trakya bölgesinde öne çıkan sorunlar

Görüşmeler esnasında sürdürülebilir ve sağlıklı gıdaya erişim imkânlarını kısıtlayan unsurlar bakımından sıklıkla dile getirilen konulardan ilki *iktidar ilişkileri ve farklı siyasi partiler arası uyumsuzluklar* şeklinde özetlenebilir. Örneğin bölgedeki sivil inisiyatiflerden bir görüşmeci bu noktanın altını şu şekilde çizmektedir: “*Üniversite gençliği ile kent arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek için çeşitli projelerimiz var; fakat bunlar CHP belediyesi olduğumuz için engelleniyor*” (Sİ/E). Bu noktada Tekirdağ’da Namık Kemal Üniversitesi, Edirne’de Trakya Üniversitesi ve Kırklareli’nde Kırklareli Üniversitesi olmak üzere bölgede üç önemli üniversitenin bulunduğu ve bu üniversitelerin ciddi bir genç nüfusa da ev sahipliği yaptığı not edilmelidir. Ancak görünen o ki bir diğer görüşmecinin de ifade ettiği üzere siyasi ayrımlar ve iktidar ilişkileri bu olanaktan yararlanmanın önünde önemli bir engel olarak belirmektedir: “*Rektörle siyasi ayırım belediye ile üniversite işbirliğini zayıflattıyor*” (YY/K). Bir başka görüşmeci ise benzer bir sorunu ilk ve orta öğretim düzeyindeki öğrencilere yönelik projeleri bakımından ifade etmektedir: “*Kırsal turizmi geliştirmeye dönük projeler, tohum takas etkinlikleri, vb. projeler yaptık. Fakat mesela okullarda okul bahçeleri yapalım dedik bizi engellediler. Oysa fidesinden aletine ve bilgisine kadar her şeyi biz sağlayacaktık*” (YY/E).

³ Görüşmeci bilgisine ilişkin parantez içinde verilmiş kısaltmaların karşılığı şu şekildedir: A = Akademisyen; E = Erkek; Gİ = Gençlik İnisiyatifleri; K = Kadın; Kİ = Kamu İdaresi; Sİ = Sivil İnisiyatif; ÜÖ = Üretici Örgütleri; YY = Yerel Yönetimler.

Yine görüşmelerde dile getirilen önemli kısıtlardan bir diğerini “gençlerin ilgisizliği” ya da ilgilerinin tarım-dışı işlere yönelik olması şeklinde özetlemek mümkündür. Bu çerçevede her biri farklı görüşmeciler tarafından dile getirilen aşağıdaki alıntılar dikkat çekicidir:

Gençlerin kent konseyleri ve belediyelerle ilişkisi daha ziyade iş bulma üzerine. İş bulduktan sonra yürütülen çalışmalarla ilgilenmiyorlar. (Sİ/E)

Üniversite gençliği ile kent arasındaki ilişkinin zayıflığı buraya özgü bir sorun değil. Bu kesim aileleriyle bile ilişki kurmuyor doğru düzgün. Nereyle ilişkileri var ki kentle de ilişkileri olsun? (YY/E)

Üniversite gençliği kente katılım talebiyle gelmiyorlar zaten. Okuyup gidiyorlar. (Kİ/K)

Özellikle üniversiteli gençlerin ilgisizliğine yönelik yapılan bu vurgulara benzer bir görüşü gıda tüketim kalıpları bakımından da görmek mümkündür. Örneğin kamu idaresi alanında çalışmakta olan bir görüşmeci bu konuda şunları dile getirmiştir: “Gençlerde sürekli kolayca kaçan bir tüketim var. Genç nüfus sağlıklı beslenmeyi çok da dert edinmiyor. Aradan çıksın gitsin diye yemek yiyorlar.” (Kİ/K)

Trakya bölgesinin *tarımsal yapısı ve tarım-gıda ilişkilerinin genel özellikleri* de sürdürülebilir gıda bakımından öne çıkan sorunların başında gelmektedir. Hemen her görüşmede bölgenin mevcut tarım-gıda sistemi, ürün deseni ve üretim teknikleri bakımından eleştirilmiştir. Örneğin yerel yönetimlerden bir görüşmeci “*Trakya, Ege’den farklı olarak monokültür tarım yapmaktadır; burada polikültür tarım yok*” diyerek bölgeye hâkim olan monokültür tarım pratiğinin alternatif oluşumların gelişmesini engelleyen başlıca faktörlerden birisi olarak işaret etmiştir: “*Bu nedenle de burada kooperatifçiliğin tutma ihtimali de çok zayıftır*” (YY/E). Ürün çeşitliliğinin düşük olmasının yarattığı sorunlar konusunda benzer bir vurguyu bir başka görüşmeci ise tarım politikaları ile de birleştirerek şu şekilde yapmıştır: “*Ürünü çeşitlendirmek istedik, çeşitlendirmek de gerek; fakat çiftçiler risk alacak durumda değil. Kalite aramak gibi bir derdi de yok. Örneğin kıvırcık koyun verelim dedik ama diğer koyun ikiz verirken ve çabuk etlenirken bizim kıvırcık koyununu istemediler.*” (YY/E) Bölgenin monokültür tarım yapısının bir yanıyla da tarım politikalarının sonucu olduğuna yönelik vurguyu güçlendirecek şekilde bir başka görüşmeci ise şunları not etmiştir:

Burada buğday ve ayçiçeğinin bittiğini biz görmeyiz. Kanola belki toprakta yarattığı sorunlar nedeniyle biter. Sulama yok gibi. Kuru tarım var ve Türkiye’de sulu tarımdan alınan verimden daha fazlası burada kuru tarımdan alınabiliyor. İklim uygun. Bir de çiftçi sadece buğday, ayçiçeği yapar ve bu işi iyi bilirler. Verim için bu da bir faktör. (Kİ/E)

Hatırlanacağı üzere bir önceki bölümde Trakya’da tarımsal yapı ele alınırken bölgenin ürün desenine tahılların ve yağlı tohum bitkilerinin hâkim olduğu, bu tarla bitkilerinin daha ziyade makine yoğun endüstriyel üretim teknikleri ile yetiştirildiğine değinilmişti. Bu noktada görüşmecilerin bu yapının önemli bir nedeni olarak tarım politikalarını işaret ettiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar alternatif arayışlara ihtiyaç olduğu hemen herkes tarafından kabul görse de yine hemen bütün görüşmeciler tarafından çiftçilerin mevcut durumunun bu alternatif arayışların beraberinde getireceği maddi riskleri göze almaya el vermediğine yönelik güçlü bir kabul olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma karşılık mevcut durumun gerek ekolojik gerekse toplumsal olarak sürdürülemez olduğu yine hemen bütün görüşmeciler tarafından da güçlü bir şekilde dile getirilmiştir.

Yalnızca sürdürülebilirlik bakımından değil aynı zamanda gıda güvenliği ile de bağlantılı bir şekilde gündeme getirilen ekolojik tehditlerin -birisi tarımsal üretimden, diğeri tarım-dışı faaliyetlerden kaynaklanmak üzere- iki temel nedeni ön plana çıkartılmıştır. Tarımsal üretim süreçleri bakımından yoğun kimyasal kullanımı ve su krizi, görüşmelerde özellikle vurgulanan sorunların başında gelmektedir:

Mısır ekiyorsunuz domuz geliyor, domuz yemesin diye ilaç atıyoruz; kiraz yetiştiriyoruz ama kuş yemesin diye ona ilaç atıyoruz. Domuzun kuşun yemediğini insana yediriyoruz yani. (ÜÖ/E)

Trakya’da organik ekolojik tarım olmaz. Kimyasallar yoğun kullanılmış durumda, su kirlenmiş ve sanayi yoğun bir bölge. Tohumlar, girdiler GDO’lu ve güvenilir değil. (A/E)

Çiftçi daha ziyade gelirlerinin derdinde. Buğdaya 7 ilaç atıyor. Atmosfer bu verimi, bu geliri alamaz. Konvansiyonel tarım zorunlu biraz da. Dolayısıyla Tekirdağ’da organik olmaz, yapamazsınız. Belki Kırklareli ve Edirne’nin belirli kesimlerinde olur. (Kİ/E)

Su yok ve en önemli sorunlardan birisi de bu. Mevcut ürün deseninin bir nedeni de suyun olmaması. Böyle giderse bu verim de çok uzun sürmez. Toprağın kendi mineral dengesi var ve bu kritik seviyede. Toprak belki 20 yıla tarım-dışı toprak hale gelebilir. (Kİ/K)

Gerek sürdürülebilirlik gerekse güvenilir gıdaya erişim bakımından bölgede yakıcı bir sorun olarak görülen ve hemen her görüşmede dile getirilen bir diğer ekolojik tehdit ise sanayi ve enerji sektörü gibi tarım-dışı faaliyetlerin Ergene Nehri başta olmak üzere bölge ekolojisinde yarattığı tahribat olarak karşımıza çıkmaktadır:

Trakya için bir diğer büyük sıkıntı da santraller. Tarım arazilerinin tarım-dışı kullanımı sıkıntı. İstanbul'u besleyen yeri de tutup sanayileştiriyorsun. Örneğin Büyük Ova ilan ettik, birinci sınıf sulak alan, yanına termik santral koyuyorlar. (ÜÖ/E)

En önemli tehditler olarak gördüğümüz şeylerin başında gıda güvenliği geliyor. Bölgemiz çok kirli; öyle ki yapılan testler Ergene kirliliğinin Ergene'den uzak yerlere de örneğin Demirköy'e de sirayet ettiğini gösteriyor. İkinci en büyük tehlike ve tehdit tarımsal ürünlerin değersizliği. Topraklar büyük şirketlere pazarlanıyor. (Sİ/E)

Yukarıdaki son alıntıda ekolojik sorunlarla birlikte dile getirilen toprak mülkiyetinin el değiştirmesi konusu görüşmelerde sıkça dile getirilen temel sorunlardan bir diğeri olmuştur. Bu raporun daha önceki bölümlerinde ele alınan tarım politikalarının aile emeğine dayalı küçük üretici haneleri, topraklarını elden çıkarmaya ittiği anlaşılmaktadır. Toprağın bir "üretim aracı" olmaktan çıkıp "yatırım aracı" halini almasıyla ele ele giden bu süreçte İstanbul başta olmak üzere bölgeye dışarıdan önemli bir yatırımcı girişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu bir yandan toprak mülkiyeti üzerinden dile getirilirken diğer yandan bölgenin İstanbul'a yakınlığının yarattığı sorunlar bağlamında dile getirilmiştir:

Burada 13 yıldır çalışıyorum. Bu zamana kadar daha ziyade kendi köylümüzün, mahallelimizin ve onların çocukların kaydını yapardık çiftçi olarak. Ama son 2-3 senedir her hafta yaptığımız 5 kayıttan en az 2'si mutlaka dışarıdan gelenlerin kaydı. Bunlar da çoğunlukla İstanbul'dan. (ÜÖ/K)

Kişiler artık toprağı bir yatırım aracı olarak görüyor. Aynı altın gibi. En büyük yanlış ve çirkinlik burada. 15 senedir emlakçılar türedi mesela. Emlakçılar aracılığıyla tarlanın yerini bilmeyenler arazileri yatırım amaçlı almaya başladı. Çiftçiler sattıkları arazilerinde kiracı olarak çalışmaya devam ediyor. Bu nedenle arazi satışları henüz yoğun olarak hissedilmiyor fakat yakında bu sorun çok daha yoğun hissedilecek. (ÜÖ/E)

Görüşmecilerden Trakya’da tarım-gıda sisteminin genel eğilimlerine yönelik dile getirdikleri bu düşüncelerini gençlik ve tarım-gıda ilişkileri arasındaki bağlantılar odağında da yorumlamaları istenmiştir. Bu çerçevede gençliğin tarımdan ve kırdan uzaklaşma ve kopma arzusuna yönelik görüşmelerde birisi ekonomik değeri toplumsal olmak üzere iki temel neden ön plana çıkarılmıştır ve hemen bütün görüşmecilerin bu iki temel neden üzerinde bir uzlaşma sergilediğini söylemek de mümkündür. Ekonomik nedenlerin merkezinde ise tarım politikaları yatmaktadır. Bir görüşmecinin “yalnızca gençler değil herkes tarımdan kopuyor” diyerek keskin bir biçimde ifade ettiği üzere küçük üreticilerin maliyetlerini artırırken tarımsal gelirlerini düşüren neoliberal tarım politikaları kırsal gençliğin tarımdan kopuş sürecinin de temel belirleyenlerinden birisi olarak görülmektedir:

Gençlik tarımda istese de kalamaz. Kamu politikaları buna izin vermiyor. Girdi fiyatları pahalı. (A/E)

Yüzde 90 borçluyuz, verilen destek, faiz ödemelerimizi ancak karşılıyor. Borcu borçla ödemeye çalışıyoruz; bize destek gelse ne olur. Gemiciye vergisiz mazot veriyorsun da çiftçiye niye vermiyorsunuz dediğimizde bize hemen diyorlar ki siyaset yapmayın biz buraya siyaset yapmaya gelmedik. (ÜÖ/E)

Tarım politikaları ekseninde ekonomik nedenler üzerine yapılan bu vurguyu kırsal toplumsal yaşamı önemli oranda zayıflatan kamu politikalarına yönelik dile getirilen düşünceler takip etmiştir. Kamu politikaları bakımından eğitim başta olmak üzere kamusal hizmetlerin köylerden çekilerek ilçe ve kent merkezlerine taşınması en temel sorun olarak işaret edilmiştir:

Gençliğin tarımdan kopuşu yaklaşık 20 yıl önce gerçekleştirilen taşınmalı eğitim sistemine geçişle birlikte başladı. Köy okulları ve köy öğretmenleri köye bir dünya getiriyordu. Taşınmalı eğitim sonrası sağlık ocakları gezici hale getirildi. Ebe vardı, ziraatçı vardı, sağlık

ocağı vardı. Yani yerleşik kamu personeli vardı köyde. Şimdi sadece imam var köylerde kamu görevlisi olarak. (Kİ/E)

Taşınmalı eğitimle birlikte çiftçiler bakımından çocuğu her gün bir yere göndermek sorun oldu. Bu sorunla baş edebilmek için önce ilçe merkezlerine göç oldu. Bununla beraber ürün deseni daha az emek gerektiren ürünler üzerine kuruldu. Önce hayvancılıktan çekildiler mesela. Hayvancılık emek yoğun ve tam zamanlı bir iş. Hayvan hemen nakde de dönebiliyor. Bu bakımdan da hızla terkedilebiliyor. Fakat yine de kırsal yaşlanmanın henüz keskin sonuçlarını görmedik. Çok yakında göreceğiz. (Kİ/E)

Bu sürecin önemli bir dönüm noktası taşınmalı sisteme geçiş ve bu geçişin yarattığı sorunlar oldu. İyi okul arayışıyla insanlar şehir merkezlerine gelmeye başladı. Şehir merkezinde yaşayıp köye ara ara gidip gelerek yürütebiliyorlardı işlerini. Ürün deseni de buna izin veriyordu. Part-time bir iş olarak tarımla uğraşabiliyorlardı. Çocuğun kopuşu böyle başladı. Ayrıca arazi büyüklükleri de ortalamanın üzerinde. İşçi ya da memur olması 1000 dönüm bir tarlayı ekip biçmeye engel olmuyor. Seracılık ve hayvancılık tam zamanlı bir iş ancak bölgeye hâkim olan tarla bitkileri buna müsaade etti. (Kİ/K)

Ekonomi politikaları ve genel olarak kamu politikaları, bir yandan gençliğin tarımdan kopuş sürecini hızlandırırken diğer yandan bu durumu sübvansane etmek üzere bölgede -hayvancılık başta olmak üzere- emek yoğun tarımsal üretimin gerilemesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Başka türlü söyleyecek olursak, gençlik başta olmak üzere, nüfusun önemli bir kesimi tarımdan hızla uzaklaşırken, tarımsal üretime devam eden küçük üreticiler ise bu durum karşısında faaliyetlerini emek gücü gereksinimini en aza indirecek şekilde yeniden organize etme stratejisine başvurmuş görünmektedir. Bu noktada kamusal politikaların yarattığı “sosyal boyuta” yapılan vurgu ise ayrıca dikkate değerdir:

Köylerden kente doğru ciddi bir göç dalgası var. Ekonomik nedenlerden boşalıyor ama işin bir de sosyal boyutu var. Sosyolojik boyutu önemli. İşlenmeyen arazilerin sayısı arttı. Bunun bir nedeni girdilerin artması ise diğer nedeni de tarımsal üretimin prestijinin olmaması. Sen oku kendini kurtar git buradan diyor gençlere. Hal böyle olunca da topraklar büyük şirketlerin eline geçiyor. Şirketler toprak topluyor. (YY/E)

Ekonomik ve toplumsal boyutlar bir arada alındığında görüşmelerde ön plana çıkan temel vurgu tarımda değersizleşme ve tarımın/kırın/çiftçiliğin itibar kaybetmesi olarak da ifade edilebilir. Hayvancılık başta olmak üzere tarımsal üretim faaliyetlerinin gerek ekonomik gerekse toplumsal olarak değersizleşmesi, gençliğin tarımdan kopuş süreci bakımından da saha sürecinde en sık dile getirilen görüşlerden birisi olmuştur:

Hayvancılık yapanlar ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüğünden gençler için de cazip bir alan olmuyor. Eskiden 20 büyükbaş hayvanı olan bu hayvanlardan aldığı sütle bütün masraflarını karşılardı. İyi geçinirdi. Şimdi 50 büyükbaş yapan 10-12 bin lira süt parası alıyor. Sadece satın aldığı yemin parası 13 bin lira öyle düşün. Hayvancılıktan çıkmak için fırsat kolluyor herkes. Et fiyatları biraz yükselse hemen satacaklar hayvanlarını. (Kİ/K)

Hayvancılık beden gücü gerektiriyor. Kültürel faktörler nedeniyle evlenmek de bir sorun oluyor. Erkeklerde olduğu gibi kızlarda da aynı sorun var. Onlar da bekâr kalıyor. Maliyetler yüksek. Afganlar olmasa hayvancılık da biter. (ÜÖ/E)

Çocuklar büyüdükçe bu başka şeyleri de beraberinde getirdi. Şimdi gençlerin birçoğu başka saiklerle de tarımda kalmak istemiyor. Aslında hayvancılık yapsa daha çok kazanacak ama Çorlu'da kimyasalın içinde çalışmayı tercih ediyorlar. Kırın, tarımın, hayvancılığın statüsü çok düşük. Çobana mı kız vereceğiz diyorlar. Özellikle de kadınlar. (Kİ/E)

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere tarımın, kırın ve çiftçiliğin neoliberal dönem içinde ekonomik ve toplumsal olarak yaşadığı değer kaybı, bir yandan genel olarak tarımdan kopuş sürecini hızlandırırken diğer yandan gençlerin anlamlı ve insan onuruna yaraşır bir iş bakımından gelecek hayallerinde tarım-gıda sistemini de en son sıralara atmış görünmektedir. Bu noktada tarımdan kopuş sürecinin görüşmecilerden birisinin de ifade ettiği üzere çoğunlukla kalıcı bir durum yarattığı ayrıca not edilmelidir: “İnsanlar tarımı bir kere bıraktığında bir daha geri dönmüyor. Bu meselenin bir de bu boyutu var ve bunu unutmamak lazım” (ÜÖ/E).

Buraya kadar sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişim bakımından Trakya bölgesi için saha sürecinde dile getirilenler sorunlar ele alınmıştır. Özetlemek gerekirse görüşmelerde öne çıkarılan ve yukarıda ana hatlarıyla değinilen sorunlar şunlar olmuştur:

- İktidar ilişkileri ve farklı siyasi partiler arası uyumsuzluklar;
- Gençlerin ilgisizliği ya da ilgilerinin tarım-dışı işlere ve iş bulmaya yönelik olması;
- Ürün deseni ve endüstriyel üretim teknikleri temelinde bölgenin tarımsal yapısı ve tarım-gıda ilişkilerinin genel özellikleri;
- Sürdürülebilirlik ve güvenilir gıdaya erişim bakımından bölgede yakıcı bir sorun olarak görülen ekolojik tehditler;
- Toprak mülkiyetinin İstanbul başta olmak üzere bölge dışından gelen yatırımcılar lehine el değiştirmesi ve İstanbul'a coğrafi yakınlık;
- Tarımsal üretim faaliyetlerini ve kırsal yaşamı değersizleştiren tarım ve kamu politikaları;
- Tarımsal üretim faaliyetlerinin gerek ekonomik gerekse toplumsal olarak değersizleşmesi, tarımın/kırın/çiftçiliğin itibarsızlaşması.

Hemen belirtmek gerekir ki görüşmelerde yalnızca sorunlar dile getirilmemiş aynı zamanda bu sorunların çözümü bakımından bölgede öne çıkan olanaklar da ifade edilmiştir. Bu noktalar bir sonraki alt başlıkta ele alınmaktadır.

3.2.2.2. Trakya bölgesinde olanaklar ve uyarılar

Sürdürülebilir, güvenilir, adil gıdaya erişim ile yerel/yöresel/bölgesel tarım-gıda sistemlerinin geliştirilmesi ve gençlerin bu alanda aktif bir rol oynaması bakımından görüşmelerde dile getirilen olanakları dört başlıkta toplamak mümkündür. Ana hatlarıyla ve görüşmelerde dile getirildiği şekliyle aşağıda yer verilen bu başlıklar şunlardır: (1) “Büyükşehir Yasası” ve yerel yönetimler; (2) bir olanak olarak gençliğin kendisi; (3) aile emeği temelinde sürdürülmekte olan geleneksel üretim; (4) yerel/yöresel tarımsal ürünler ve gıdalar.

Kamuoyunda yaygın bilinen ismiyle “Büyükşehir Yasasının” ve bu yasanın uygulama sürecinin bu raporun daha önceki bölümlerinde tarım-gıda ilişkileri bakımından yarattığı sorun ve tehditlere değinilmişti. Görüşmeler esnasında Büyükşehir Yasasının yarattığı sorun ve tehditlerin farkında olunmakla birlikte özellikle bölgenin tek büyükşehri olan Tekirdağ’da bu yasanın yarattığı olanaklar da dile getirilmiştir:

Büyükşehir yasası çokça eleştirilmekle birlikte önemli imkânlar da sunuyor belediyelere. Yani kırsal-tarımsal kalkınma anlamında önemli yetkiler ve bütçeler sunabiliyor. Bunu da gözetmek lazım ve bu fırsatı iyi kullanmak lazım. (YY/E)

Belediyelere iş düşüyor. Ürettiğim ürünü nerede satarım derdi var üreticinin. Belediyeler burada bir şirket üzerinden alım garantisi sunabilir. Ya da Hal Yasası üzerinden buna dönük düzenlemeler olmalı. (Kİ/E)

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere yerel yönetimlerin “Büyükşehir Yasasının” tanıdığı yetkileri sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda sistemlerinin oluşumu ve yaygınlaştırılması yönünde kullanabileceği düşünülmektedir.

Bu doğrultuda saha sürecinde dile getirilen bir diğer önemli olanak ise gençliğin kendisi olarak ifade edilebilir:

Özgün farklı bir nesil var karşımızda. Bunu dikkate almamız lazım. Gençler adına biz karar veriyoruz. Bundan vazgeçmemiz lazım. Ben aslında ümitliyim gençlerden. (Kİ/E)

Gençliğin potansiyeli çok yüksek aslında. Öğrenciler iş bekliyor. Tarımla hayvancılıkla ilgili talep çok ama biraz da hazır istiyorlar. Yani bu işlere dair çok da çaba sarfetmeden işe girmek istiyorlar. Part-time özellikle. İmkânlar yaratılırsa, altyapı oluşturulursa, gerekli projeler yapılırsa gençlik bu işe girer. Bunun için de sermaye lazım. En başta da toprak lazım. Gençlik hazır durumda. Tarımda çalışmaya hazır. Gönüllülük temelinde çalışmaya hazır, ücret de o kadar önemli değil. Doğaya sahip çıkmak istiyor, tarımın azalmasına da müdahale etmek istiyor. Ergene kirliliğine müdahale etmek istiyor. Köye gitmek deyince çocukların gözleri parlıyor. Çok ilgi var. (Kİ/E)

Bu noktada gençliğe ilişkin görüşmelerde iki ana yönelimin eş zamanlı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bir yandan gençlik, kentle, bölgenin tarım-gıda sistemi ve doğasıyla “ilgisiz” olarak görülürken, öte yandan aynı zamanda bir olanak olarak da dile getirilmektedir. Görüşmelerde gençliğin kendisini bir olanak olarak gören kesimlerin daha ziyade bölgenin genç kesimleriyle birlikte çalışma deneyimine sahip kurumlardan görüşmeciler olduğu ayrıca not edilmelidir. Diğer bir ifadeyle, nüfusun genç kesimleriyle ilişkili olanlar, birlikte iş/proje geliştirme

çabasında olanlar bakımından gençlik bir olanak olarak belirirken, gençlikten uzak kesimler bakımından ise gençlerin genel tutum ve davranışlarının sorunun bir parçası olduğuna yönelik düşüncenin ağır bastığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede gençlerle kamu idaresini buluşturacak kanalların yaratılmasının bu olumsuz düşüncelerin olumluya dönüşmesi doğrultusunda kritik bir önem taşıdığını söylemek mümkündür.

Sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda sistemlerinin geliştirilmesi bakımından bölgede öne çıkarılan bir diğer önemli olanak ise geleneksel aile üretiminin bölgede süregiden varlığı olmuştur:

Geleneksel üretim bakımından her köyde bir potansiyel var aslında. Agro-turizm bakımından cazibe merkezleri yaratılabilirse güzel olur. Taş evler ve butik otellerle de desteklenerek böyle bir çaba güzel olabilir. (A/E)

Biz holdingleşmeler, şirketleşmeler olmasın, aile işletmeleri desteklensin diyoruz çünkü büyük sermaye bir anda çekip gidebiliyor. Yani kar etmiyorsa bir anda çekip gidiyor oysa aile işletmesi böyle çekip gidemez, üretimi sürdürür. Hayvancılıkta da özellikle küçük üreticiler desteklenmeli. (ÜÖ/E)

Türkiye geneline benzer bir şekilde Trakya bölgesinde de tarımsal üretimin temel aktörü olarak görülen küçük ölçekli aile işletmeleri, aynı zamanda gıda üretiminin sürdürülebilirliğine ve güvenilirliğine tehdit olarak da görülen büyük-ölçekli ve şirket-temelli kapitalist üretim süreçleri karşısında temel savunma mekanizması olarak görülmektedir. Bu noktanın yerel/yöresel tarım ürünleri ve gıdalar ile de birlikte ele alınmasında fayda vardır. Başka türlü söyleyecek olursak, bölgede toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilirliği sağlayacak alternatif gıda sistemlerinin gelişimi bakımından geleneksel aile üretiminin yanı sıra yöresel tarım-gıda ürünleri de görüşmeciler tarafından önemli bir potansiyel olarak görülmektedir. Bu çerçevede hemen her görüşmede dile getirilen unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- Bağcılık: asma yaprağı, üzüm turşusu, üzüm çekirdeği, üzüm reçeli, hardaliye, şarapçılık, bağ rotası / şarap yolu, vb. ile birlikte düşünülerek bağcılık;
- Hayvancılık (kıvırcık koyunu) ile süt ve süt ürünleri (peynir ve yoğurt);
- Coğrafi işaretli ürünler: Keşan satır eti, İpsala pirinci, Kırklareli hardaliyesi, Malkara eski kaşar peyniri, Edirne beyaz peyniri, Edirne tava ciğeri (Bunlara ek olarak kıvırcık koyunu

eti, meşe balı – Istranca/Trakya arısı, Kırklareli peyniri, vb. gibi ürünlerde de coğrafi işaret süreci başlamış durumdadır.)

- Yöresel yemekler: Tekirdağ köftesi, Edirne tava ciğeri, Kırklareli köftesi, keşkek, Hayrabolu tatlısı (kadı göbeği), peynir helvası, vb.

Buraya kadar sıralanan noktalardan yola çıkarak sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda ihtiyacı ve talebi ile kırsal ve kentli gençliğin buluşması; gençliğin yerel/yöresel/bölgesel gıda sistemlerinin oluşumunda ve gelişiminde aktif rol alması bakımından Trakya bölgesinde önemli olanakların bulunduğunu söylemek mümkündür.

Görüşmelerde son olarak bu olanakların hayata geçirilmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken kimi uyarılar da dile getirilmiştir. Bu uyarılardan birincisi, yeni gelişmekte olan alternatif gıda arayışlarının kalıcı sonuçlar üretmekten ziyade geçici hevesler olarak kalma riski şeklinde ifade edilebilir. Bu riskin temel nedenleri olarak ise tarıma ve kıra yönelik “romantik” görüşler ile çeşitli “modalara kapılma” ihtimali işaret edilmiştir:

Büyük metropollerde İstanbul’da filan ortaya çıkan köye dönelim romantizmi de gerçekçi değil. Süttaş reklamlarındaki gibi değil kırdaki tarımda hayat. Zor iş. Bir hevesle yapılabilecek bir şey değil sadece. (Kİ/E)

Alternatif ürünlere talep arttı ama bunların bakanlık tarafından lisans belgesi alması lazım. Örneğin, yumurtaya organik damgası basıyor ama alakası yok. Büyük sahtekârlıklar döndüğüne inanıyorum bu alternatif ürünler piyasasında. (A/E)

Bu doğrultuda ikinci bir uyarı ise daha ziyade gençleri hayal kırıklığına uğratan işlerden kaçınmak olarak karşımıza çıkmaktadır:

Bu tip projeleri yaparken gençliğin hayal kırıklığı yaşamamasını sağlayabilmek önemli. Gençler buraya dair olumsuz fikirlere kapılmamalı. O yüzden de her şeyin en baştan iyice planlanması gerekiyor. (Kİ/E)

Son olarak alternatif tarım-gıda sistemlerinin gelişimi bakımından Türkiye’de de son dönemde öne çıkan kooperatifçilik alanına yönelik uyarıların da görüşmelerde dile getirildiğini söylemek

mümkündür. Bu noktada, hemen bütün görüşmecilerin kooperatifçiliğin önemine katıldığı görülmektedir; ancak bununla beraber kooperatifçilik faaliyetinin nasıl yapılması gerektiği konusunda dikkatli olunması gerektiği de sıklıkla dile getirilmiştir: “*Tarımda kooperatifçilik olmadan olmaz. Ancak burada esas soru nasıl bir kooperatifçilik olacağıdır*” (YY/E).

Buraya kadar Trakya bölgesinde tarım-gıda ilişkileri ve gençlik ilişkisi odağında öne çıkan sorunlar, eğilimler ve olanaklara ilişkin gerek çeşitli göstergelerin analizinde gerekse saha çalışmasında ön plana çıkan vurgular ele alınmıştır. Takip eden sonuç bölümünde rapor boyunca dile getirilen görüşlerin kısa bir özeti sunulmaktadır. Sonuç bölümü, aynı zamanda Trakya bölgesinde sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişime yönelik hayata geçirilecek kamu politikalarına ilişkin genel bir tartışma yürütmekte ve bu politikaların oluşum sürecine genç yurttaşların katılımını güçlendirecek kimi önerilere yer vermektedir.

4. Sonuç

Bu rapor sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişim imkânlarının gelişmesi ve yaygınlaşması doğrultusunda Trakya bölgesinde tarım-gıda sisteminin mevcut durumu ve eğilimleri ile gençliğin karşı karşıya olduğu sorun ve olanaklara odaklanmıştır. Bu geniş kapsam içinde raporun çerçevesini çizen temel sorun ve olanak ise şu şekilde özetlenebilir:

- **SORUN:** Kırsal nüfus dinamikleri hızla yaşlanma eğilimindeyken, konvansiyonel üretim teknikleri doğaya ciddi zararlar vermektedir. Bu durum gerek toplumsal gerek ekolojik olarak bir sürdürülebilirlik krizine neden olmaktadır. Bu krizi derinleştiren temel faktörlerden birisi de nüfusun genç kesimlerinin tarımdan ve kırdan kopma arzusu ve yönelimidir.
- **OLANAK:** Son 30 yıllık dönem aynı zamanda sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda ihtiyacı ve talebi etrafında yükselen bir toplumsal hareketliliğe tanıklık etmiştir. Yeni kavramlar ve yaklaşımlar temelinde ortaya çıkan gıda toplulukları, ekolojik pazarlar, kent bostanları, kent tarımı, yeni nesil kooperatifçilik, gıda kolektifleri gibi alternatif arayışlar giderek yaygınlaşma eğilimindedir. Bu yeni oluşumların başını çeken gençliğin yerel/yöresel/bölgesel gıda sistemlerinin oluşumunda ve gelişiminde aktif rol alabileceği görülmektedir.

Bu sorun ve olanaklar çerçevesinde ilgili literatür ve Trakya bölgesine ilişkin temel sosyo-ekonomik göstergeler incelenmiş ve bu inceleme temelinde bölgenin kilit aktörleriyle görüşmelerin gerçekleştirildiği bir saha çalışması yürütülmüştür. Daha ziyade ilgili literatürün bir değerlendirmesini sunan raporun ikinci bölümü, tarım ve gıda ilişkilerinin kamu politikaları bakımından giderek artan önemini, neoliberal küreselleşme süreçleri bağlamında gıdanın sürdürülebilirlik, güvenilirlik ve adalet sorunu olarak ön plana çıkması zemininde ele almıştır. Bu bölümde dile getirilen tespitler raporun üçüncü bölümünde ele alınan Trakya bölgesinde gençlik ve tarım-gıda sistemi ilişkisine yönelik analizlerin de çerçevesini oluşturmuştur.

Bu çerçevede üçüncü bölümde gençliğin küresel tarım-gıda sistemi içindeki konumuna yönelik genel tartışmalar ele alındıktan sonra Trakya bölgesinin sosyo-ekonomik özellikleri şu göstergeler üzerinden analiz edilmiştir: (1) bölgenin gelişme doğrultusu ile sanayi, tarım, hizmetler ve turizmin bölgedeki dağılımı; (2) sanayiinin alt sektörlere göre yoğunlaşma eğilimleri ve bölgedeki istihdam örüntüleri (3) ürün deseni, tarımsal üretim değerleri ve tarımsal işletme arazi büyüklükleri gibi göstergeler temelinde bölgenin tarımsal yapısı; (4) bölgenin öne çıkan ekolojik sorunları ve son olarak (5) yaş dağılımı ve yaşlanma eğilimleri başta olmak üzere bölgenin demografik göstergeleri.

Hem bu göstergelerin analizi hem de saha çalışması bulguları temelinde, Trakya bölgesinde tarım-gıda sisteminin, neoliberal küreselleşme süreçleri kapsamında tespit edilen genel eğilimlere paralel bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Bölge bir yandan ürün deseni ve makine-yoğun endüstriyel üretim teknikleri, öte yandan yaşlanma eğilimleri ile önemli bir sürdürülebilirlik sorunu ile karşı karşıyadır. Raporun üçüncü bölümünde ele alındığı üzere, tarım-gıda sistemi ve gençlik ilişkisi odağında, sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıdaya erişim bakımından saha çalışması kapsamında bölgenin kilit aktörlerince ön plana çıkarılan sorunlar ise şunlar olmuştur:

- İktidar ilişkileri ve farklı siyasi partiler arası uyumsuzluklar;
- Gençlerin ilgisizliği ya da ilgilerinin tarım-dışı işlere ve iş bulmaya yönelik olması;
- Ürün deseni ve endüstriyel üretim teknikleri temelinde bölgenin tarımsal yapısı ve tarım-gıda ilişkilerinin genel özellikleri;
- Sürdürülebilirlik ve güvenilir gıdaya erişim bakımından bölgede yakıcı bir sorun olarak görülen ekolojik tehditler;

- Toprak mülkiyetinin İstanbul başta olmak üzere bölge dışından gelen yatırımcılar lehine el değiştirmesi ve İstanbul'a coğrafi yakınlık;
- Tarımsal üretim faaliyetlerini ve kırsal yaşamı değersizleştiren tarım ve kamu politikaları;
- Tarımsal üretim faaliyetlerinin gerek ekonomik gerekse toplumsal olarak değersizleşmesi, tarımın/kırın/çiftçiliğin itibarsızlaşması.

Bu sorunların çözümü doğrultusunda yine saha çalışması süresince gerçekleştirilen görüşmelerde dile getirilen olanaklar ise raporun üçüncü bölümünde dört başlıkta tartışılmıştır:

- “Büyükşehir Yasası” ve yerel yönetimler;
- Bir olanak olarak gençliğin kendisi;
- Alternatif gıda sistemleri arayışlarına zemin sunma potansiyeline sahip olması bakımından aile emeği temelinde sürdürülmekte olan geleneksel üretim;
- Benzer bir şekilde alternatif gıda hareketleri bakımından önemli görülen yerel/yöresel tarımsal ürünler ve gıdalar.

Özetle, Trakya bölgesinde sürdürülebilir, güvenilir ve adil gıda sistemlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaşması bakımından önemli sorunların ve olanakların bir arada bulunduğunu söylemek mümkündür. Sorunlar ve tehditler karşısında alternatif arayışlarının ve olanakların güçlendirilmesine yönelik ise aşağıda sıralanan politika önerilerinin yardımcı olacağı düşünülmektedir (karş. FAO, 2014; OECD; 2018):

- Yerel, yöresel tarım-gıda ilişkilerinin ve sistemlerinin desteklenmesi;
- Kırsal ve kentsel gelişmenin bölgesel bir plan çerçevesinde birlikte ele alınması;
- Kırsal ekonomilerin ekolojik bir temelde çeşitlendirilmesi ve zenginleştirilmesi;
- Toplumsal ve ekolojik tedbirler temelinde tarımsal ve kırsal altyapı yatırımlarının güçlendirilmesi;
- Politika yapım süreçlerinde gençliğe duyarlı bir süreç yönetimi ve gençliğin sözünün güçlendirilmesi;
- Bilgiye, toprağa, finansal araçlara, üretim araçlarına, vb. erişimi kolaylaştıracak programlar ve politikalar geliştirilmesi;

- Kooperatifler, gıda kolektifleri ve toplulukları, üretici pazarları, ekolojik pazarlar, kent bostanları, kent tarımı, alternatif mutfaklar, vb. süreçlere gençlerin katılımını da gözeterek destekler geliştirilmesi; vb.

5. Kaynakça

Algedik, Ö. (2019) “Cumhuriyetin 100. Yılına Doğru Türkiye’nin Enerji Politikası: Sorunlar ve Çıkış Yolları Üzerine”, *Mülkiye İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (MİSAM) Politika Metinleri Dizisi*, Mülkiyeliler Birliği, Erişim tarihi: 25.11.2019, <https://mulkiye.org.tr/misam-politika-metinleri-2/>

Aydın, Z. (2017) *Çağdaş Tarım Sorunu*, Ankara: İmge.

Aydın, Z. (2001) “Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke’nin Tuzburgazı ve Sivrihisar’ın Kınık Köyleri Örneği”, *Toplum ve Bilim*, 88: 11-31.

Boratav, K. (2009) “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, *Mülkiye*, 33(262): 9-23.

Büke, A. (2020) “COVID-19 ve Küresel Tarım-Gıda Sistemi: Eğilimler, Sorunlar, Olanaklar”, *Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi*, https://yerkure.org/2020/04/kuresel_tarim_gida_sistemi/

Büke, A. (2019a) “İklim Değişikliği ve Kapitalist Tarım-Gıda Sistemi, *Yeni E*, 35: 52-55.

Büke, A. (2019b) “Cumhuriyetin 100. Yılına Doğru Türkiye’nin Tarım-Gıda Politikaları: Sorunlar ve Çıkış Yolları Üzerine”, *Mülkiye İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (MİSAM) Politika Metinleri Dizisi*, Mülkiyeliler Birliği, Erişim tarihi: 25.11.2019, <https://mulkiye.org.tr/misam-politika-metinleri-3/>

Büke, A. (2019c) “21. Yüzyılda Kapitalist Tarım-Gıda Sistemi ve Tarım/Köylü Sorunu Tartışmaları”, *Praksis*, 50: 123-148.

Büke, A. (2017) “Gıdanın Küreselleşmesi ve Metalaşması”, *Çalışma Ortamı*, 154: 25-26.

Carolan, M. (2012) *The Sociology of Food and Agriculture*. London ve New York: Routledge.

Clapp, J. (2012). *Food*. Cambridge: Polity Press.

Çakır, A. (2015) *Trakya Mutfak Kültürü ve Yemekleri*, Trakya Bölgesinde Yiyecek ve İçecek Mesleki Eğitim Okullarında Kalitenin Artırılması Projesi kapsamında hazırlanmış kitap, Proje Koordinatörü: Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: Ertem Basım Yayın.

Değirmenci, S. (2019a) *2000 Sonrası Türkiye Tarımında Dönüşümün Temel Bileşenleri: Devlet-Sermaye İlişkileri Ekseninde Talepler ve Yasal Düzenlemeler*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Değirmenci, S. (2019b) *Yerel/Bölgesel Kamu Politikalarında Yurttaşın Sözü Projesi: İstanbul (TR 10) Saha Çalışma Raporu*, Basılmamış rapor, Yurttaşlık Derneği.

Değirmenci, E. (2017) “Türkiye Tarımında Neoliberal Dönüşüm ve Metalaşma”, *Praksis*, 43: 765-784.

Doğan, O. (2020) “Türkiye’de Kendine Yeterli ve Krizlere Dayanıklı bir Tarım-Gıda Sistemi için Kovid-19 Pandemisi Çerçevesinde Öneriler”, *TESEV Değerlendirme Notları*, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/krizlere-dayanikli-tarim-gida-sistemi-kovid-19/>

Ecevit, M. C. (2006) “Ulusötesileşme ve Küçük Köylülüğün Yaşam ve Direnme Koşulları”, C. Gürkan, Ö. Taştan ve O. Türel (der.), *Küreselleşmeye Güneyden Tepkiler* içinde, Ankara: Dipnot, 341-349.

Ecevit, M. C., N. Karkıner ve A. Büke (2009) “Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler”, *Mülkiye*, 262: 41-62.

Evrensel, Ö. (2018) “Türkiye’de Tohumun Metalaşma Süreci”, *Tarım ve Mühendislik*, 120: 4-18.

FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2017) *The Future of Food and Agriculture: Trends and Challenges*, Rome: FAO.

FAO, CTA ve IFAD (2014) *Youth and Agriculture: Key Challenges and Concrete Solutions*, Rome: FAO.

FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO (2019) *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019: Safeguarding against economic slowdowns and downturns*, Rome, FAO.

Günaydın, G. (2010) *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm: Politika Transferi Süreci / AB ve Türkiye*, Ankara: Tan.

Günaydın, G. (2009) “Türkiye Tarım Politikalarında Yapısal Uyum”, *Mülkiye*, 33(262): 175-221.

Gürsoy, Ö. B. ve Dodurka, B. Z. (2016) *Türkiye’de Kırsal Yoksulluğun Güncel Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Çalışma Raporu, <https://spf.boun.edu.tr/tr/research-reports>, Erişim tarihi: 18 Kasım 2019.

IPCC (2019) *Special Report on Climate Change and Land*. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/2f.-Chapter-5_FINAL.pdf, Erişim tarihi: 4 Ekim 2019.

Kuş, M. (2019) *Konya’da Tarımın İklim Değişikliği Kırılabilirliği ve Çiftçilerin İklimsel Stratejilere Uyum Stratejileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yer Sistem Bilimleri, ODTÜ.

OECD (2018). *The Future of Rural Youth in Developing Countries: Tapping the Potential of Local Value Chains*, Development Center Studies, Paris: OECD Publishing.

Oral, N. (der.) (2013) *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013*, Ankara: NotaBene.

Öztürk, M. (vd.) (2018) *Kırklareli Tarım Gıda Üretimi ve Ticareti Tedarik ve Değer Zinciri Araştırması*, KLUBAP-158.

Paxton, A. (2011) *The Food Miles Report: The Dangers of Long-Distance Food Transport*. Sustainable Agriculture, Food and Environment (S.A.F.E.) Alliance, Sustain: the alliance for better food and farming.

Şık, B. (2018a) “Gıda Güvenliği, Gıda Güvencesi ve Gıda Egemenliği Kavramları Üzerine”, <http://bianet.org/bianet/siyaset/197364-gida-guvenligi-gida-guvencesi-ve-gida-egemenligi-kavramlari-uzerine>, Erişim tarihi: 24 Kasım 2019.

Şık, B. (2018b) “Türkiye’yi kanser eden ürünleri devlet gizledi biz açıklıyoruz: İşte zehir listesi”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/saglik/958617/Turkiye_yi_kanser_eden_urunleri_devlet_gizledi_biz_acikliyoruz_iste_zehir_listesi.html, Erişim tarihi: 25 Kasım 2019.

Tepeli, E. N. (2017) *Trakya (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) Bölgesinde Geleneksel Çiftçi ile Tarım Dışından Gelen Girişimcilerin Genel Karşılaştırması*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat Öztürk, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

THP (The Hunger Project) (2017) “Know Your World: Facts about Hunger and Poverty”, <http://www.thp.org/knowledge-center/know-your-world-facts-about-hunger-poverty/>, Erişim tarihi: 20 Kasım 2019.

Trakya Kalkınma Ajansı (2017). *Trakya Bölge Planı: 2014-2023*, Tekirdağ: Trakya Kalkınma Ajansı.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020) *Bitkisel Üretim İstatistikleri*.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2019) *Ekonomik Göstergeler*.

Yerküre Yerel Çalışmalar Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi (2019) *Türkiye'nin Tarım ve Gıda Sistemi İstanbul'un Gıda Tedarik Zinciri: Eğilimler, Sorunlar ve Alternatifler*, Greenpeace Akdeniz için hazırlanmış rapor, <https://storage.googleapis.com/planet4-turkey-stateless/2019/11/e641d246-tu%CC%88rkiyenin-g%C4%B1da-ve-tar%C4%B1m-sistemi-rapor.pdf> Erişim tarihi: 12 Aralık 2019.